

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra Bohemistiky

Bc. Radim Ťulpík

Česká filologie

**AGER BENEDICTIONIS A ZDOROSLAVÍČEK NA POLI
POŽEHNANÉM JANA IGNÁCE DLOUHOVESKÉHO**

Magisterská diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Jana Kolářová, Ph.D.

Olomouc 2012

Prohlašuji, že jsem magisterskou práci zpracoval samostatně a čerpal jsem pouze ze zdrojů uvedených v seznamu použité literatury.

V Olomouci dne 14. 5. 2012

.....

Děkuji Mgr. Janě Kolářové, Ph.D. za vstřícné a trpělivé vedení práce a za její cenné rady a připomínky.

OBSAH

Úvod.....	
1. Jan Ignác Dlouhoveský „de Longa Villa“, z Dlouhé Vsi.....	6
2. Tvorba	8
3. Ornythologia Mariana	10
4. Ptactvo nebeské, skřivánek, slavíček,	13
4.1 Skřivánek s požehnaného pole.....	13
4.2 Zdoroslavíček na poli požehnaném.....	14
4.3 Hrdlička staroboleslavská	17
5. Ctitel rakouského katolicismu.....	19
6. Mariánská úcta	23
7. Poutní místa.....	24
8. Palladium české v díle Dlouhoveského	25
9. Hlavní obecné rysy textů.....	29
9.1 Vanitas	31
9.2 Divadelnost	35
9.3 Básnický styl.....	38
10. Zobrazení Panny Marie	40
10.1 Milostné motivy	43
10.2 Vládkyně nad živly	46
10.3 Mariánská konkretizace	50
11. Intertextualita	54
12. Symbol víry, symbol katolíka	56
Závěr	58
Anotace	61

Prameny a literatura 63

Úvod

Jan Ignác Dlouhoveský, autor, jehož osobu a dvě zásadní díla chceme v této práci analyzovat, byl přímým svědkem a také hybatelem snahy o navrácení českého národa do lůna římskokatolické církve svaté. Jako prostředek mu mohla značnou měrou posloužit vlastní literární činnost.

V roce 1670 vyšel žánrově rozmanitý soubor mariánských písní *Ager benedictionis* neboli *Požehnané pole* a také *Zdoroslaviček na poli požehnaném*. V témže roce v Holandsku umírá poslední biskup Jednoty bratrské Jan Amos Komenský. Duchovní útěchu z třicetileté apokalypsy tak měli Češi hledat ve všestranném působení jezuitských misionářů. Rekatolizační snahy druhé poloviny 17. století na našem území, tedy v době, kdy Jan Ignác Dlouhoveský žil a psal, promítaly svůj odraz do sfér uměleckého vyjádření a cítění světa, dodnes patrného mimo jiné i na rázu české krajiny. Dlouhoveský jakožto kanovník vzešlý z řeholního řádu Tovaryšstva Ježíšova příčinlivým konáním přichystal příznivé podmínky pro pěstování mariánské úcty v Českém království pod rakouskou orlicí habsburské dynastie. Jeho literární úsilí bylo ovlivněno a logicky podmíněno neutuchající oddaností syna katolické církve svaté. Dlouhoveský bývá v učebnicích dějin české literatury znám hlavně jako autor díla *Zdoroslaviček na poli požehnaném*. Zmíněná kniha poněkud zastíňuje jeho ostatní práce i z toho důvodu, že až doposud kontextuálně náleží k známějšímu milieu autorů – předchůdců píšicích takzvanou slavičí poezii, jimiž byli německý jezuita Friedrich von Spee se svým *Trutznachtigallem* a český člen Tovaryšstva Ježíšova Felix Kadlinský a zároveň autor volného překladu Speeovy knihy, v jehož českém názvu *Zdoroslaviček v kratochvilném hájičku postavený* se Dlouhoveský inspiroval. Poněkud už se pozapomíná na Dlouhoveského knihu *Ager benedictionis* čili *Požehnané pole*, která *Zdoroslavičkovi na poli požehnaném* bezprostředně předcházela.

V naší práci se zabýváme komplexním zkoumáním právě těchto dvou textů, neboť dobou vzniku a hlavně tématem vykazují značné množství identických prvků, ale také řadu zajímavých odlišností především z hlediska vnější formální kompozice a žánrové diferenciacie a naposledy jsou i cenným zdrojem informací o autorovi samotném. Ačkoliv má Dlouhoveského jméno a dílo v barokní literatuře své pevné místo, bývá mu věnována pozornost spíše marginální. Výjimkou je informačně

hodnotná studie literárního historika Antonína Škarky v samostatné *Kapitole z české hymnologie v Půlstoletí českého písemnictví*. Naše práce má být mimo jiné jakousi revizí dosavadních poznatků a snahou o základní charakterizování specifických rysů děl Dlouhoveského, kde nás zajímají především oddíly duchovní lyriky a zobrazování staroboleslavské Divotvůrkyně. Při studiu jsme vycházeli z faksimile originálních výtisků z roku 1670. Ani jeden z textů totiž nebyl zřejmě vinou komplikované struktury a úzce specifické tematiky kompletně podroben textově kritické metodě. Pouze v antologii barokní poezie *Růže, kterouž smrt zavřela*, již edičně připravila Zdeňka Tichá, nalezneme tři vybrané písně ze *Zdoroslavička na poli požehnaném*.

1. Jan Ignác Dlouhoveský „de Longa Villa“, z Dlouhé Vsi

Nepatřil k osobnostem, které by díky své povaze vyčnívaly z řady. Okolnosti ani zjištěná fakta k tomu ani nedávaly potřebnou příležitost. Jan Ignác Dlouhoveský z Dlouhé Vsi prožil podstatnou část života v atmosféře Českého království za vládnutí habsburské monarchie v epoše rekatolizace. Existenčními potížemi pravděpodobně nikdy netrpěl. Prozrazuje nám to i jeho vznešený původ. Narodil se roku 1638 v jihočeské Dlouhé Vsi. Otcem byl rytíř Jindřich Jan Dlouhoveský z Dlouhé Vsi. Dlouhoveští byli původně starým českým vladyckým rodem. Mladému potomkovi české šlechty se dostalo potřebného vzdělání v duchu oficiálního náboženství Svaté říše římské. A to u nás zajišťoval řeholní řád Tovaryšstva Ježíšova. Dlouhoveský tedy studoval u pražských jezuitů, kde se stal členem staroměstského konviktu u sv. Bartoloměje. Poté absolvoval studia teologie a získal titul bakaláře. Následně byl vysvěcen na kněze a nedlouho nato v roce 1665 zastával funkci děkana v Německém Brodě. Právě v období let 1664 a 1665 Dlouhoveský vážně onemocněl. Zázračně se uzdravil, jak sám uvádí, v první řadě z vůle staroboleslavské Panny Marie, již zasvětil podstatnou část literární činnosti. Nevíme, zda za následující úspěšná léta vděčil rovněž Matce Boží, nicméně od této chvíle postupoval už jen směrem vzhůru. V mladém věku se stal kanovníkem staroboleslavským, svatovítským a vyšehradským. Zajímavý kariérní růst příslušníka římskokatolického kléru se zastavil s funkcí pražského světícího biskupa a generálního vikáře arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna. Dosáhl značně

významného společenského postavení, byl zámožným a velkorysým člověkem. Štědře podporoval především církevní záležitosti. Víme například, že částkou 10 000 zlatých¹ nechal zřídit v Praze nadaci pro vysloužilé kněží. Zemřel 10. ledna roku 1701 o více jak čtyři roky dříve než jeho milovaný rakouský císař Leopold I., jemuž tak jako jeho předchůdci Ferdinandu III. vzdával hold za ochranu katolické víry. Ještě za života měl přání být po své smrti pochován v blízkosti milovaného Jana Nepomuckého, což se mu nakonec splnilo a v pražské katedrále sv. Víta je nedaleko českého světce skutečně pohřben.²

2. Tvorba

Náležel k silné generaci literárně činných duchovních zvučných jmen. Stejně jako on vzešli z rychle expandujícího řádu Tovaryšstva Ježíšova. Vzpomeňme na Bohuslava Balbína, Bedřicha Bridela, Felixe Kadlinského, bratry Jana a Matěje Tannerovy, Václava Matěje Šteyera, Jiřího Konstance, Tomáše Pešinu z Čechorodu, Bohumíra Hynka Bilovského, Antonína Koniáše, ale i Adama Michnu z Otradovic, ačkoliv z něj se duchovní nikdy nestal. Na rozdíl od prvně jmenovaného Bohuslava Balbína, který psal výhradně latinsky, v tvorbě Dlouhoveského dominoval český jazyk, třebaže první knihu, životopis sv. Jana Nepomuckého, sepsal v němčině a latině. Z této hagiografie čerpal i sám Bohuslav Balbín. Ve stručnosti v jeho díle nalezneme literaturu tematicky jednoduše odstíněnou a plně odpovídající pouze zájmům církevního hodnostáře. Z počtu celkem čtyřiceti titulů se nám řada nedochovala.³

Nejpodstatnější tematickou sféru tvorby zaujímá mariánský kult spojený předně se staroboleslavským zázračným reliéfem. Z tohoto okruhu pocházejí také dva texty nejznámější. *Ager benedictionis* a *Zdoroslaviček na poli požehnaném*⁴, na něž navazovala blízká *Hrdlička staroboleslavská*. Tematická homogenost figuruje i

¹ JUNGSMANN, Josef. *Historie literatury české*. 2. Vydání. Praha, 1849, s. 547.

² ŠKARKA, Antonín. *Půl tisíciletí českého písemnictví*. Praha: Odeon, 1986, s. 277 – 285.

³ Ucelenou sumarizaci díla přehledně podal Antonín Škarka v *Půl tisíciletí českého písemnictví*.

⁴ Úplný název zní *Zdoroslaviček na poli požehnaném, totiž: Dokonalejší, příjemnější, světlejší a bližší správa o svatosvatém a zázračném obraze Panny Marie Staroboleslavské*.

v jeho pozdějších knihách. Modlitební knížka *Koruna česká, to jest...* obsahuje převzaté písně z *Ager benedictionis* sloučené pod názvem *Skřivánek Boleslavský*.

Autor byl i v jiných žánrech literárně produktivní, ať se jednalo o texty původní anebo převzaté. Kupříkladu jeho asketiky a hagiografie byly víceméně výsledkem kompilace, anebo je přeložil z cizích originálů. Vyšly také tři knihy jeho vlastních homilií.⁵ Setkáme se však s nesrovnalostí týkající se datace jednoho z posledních vydaných děl. Jde o knihu *Strom Života V prostředí Ráje Českého Království* pojednávající o zázraku Kristova obrazu, který se měl stát ve Staré Boleslavi roku 1689. Škarka uvádí a i titulní list⁶ nám to potvrzuje, že byla vydána v roce 1690. Dlouhoveský však o ní píše už o dvacet let dříve v *Napomenutí...⁷* ve *Zdoroslavičkovi*. Knížka měla pravděpodobně napřed podat svědectví o zázracích staroboleslavské Bohorodičky, což by naznačovala i Dlouhoveského slova⁸, nicméně roku 1690 je v nadpise tématem staroboleslavský zázrak obrazu Spasitele, ve skutečnosti plastiky krucifixu.⁹

⁵ ŠKARKA, Antonín. *Půl tisíciletí českého písemnictví*. Praha: Odeon, 1986, s. 277 – 285.

⁶ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Strom Života V prostředí Ráje Českého Království*. Praha, 1690.

⁷ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Zdoroslaviček na poli požehnaném...* Praha, 1670, s. 22.

⁸ Domníváme se, že Dlouhoveský skutečně nejprve sepsal knihu zázraků Panny Marie staroboleslavské pod totožným názvem. Ostatně z kontextu to lze i vyvodit: „abys nad tím teskliv nebyl / že tak málo a zkrátka piši o Divích a Zázracích Královny Staro-Boleslavské. Nebo bych musel velikou hnedto Knihu spůsobiti/bych zde všecky obsáhnouti měl! Mám já již jednu hotovou a sepsanou! Strom Života V prostředí Ráje Českého Království, nazvanou / kterou dále Pán Bůh také uzříš/a s ní se nemálo potěšíš.“

⁹ ŠKARKA, Antonín. *Půl tisíciletí českého písemnictví*. Praha: Odeon, 1986, s. 277 – 285.

3. Ornythologia Mariana

Jen několik písemných náznaků a nemnohá svědectví dokládají, že Jan Ignác Dlouhoveský měl na téma mariánské úcty vytvořit hned sedm knih. Bohužel uplynulá staletí poněkud symbolicky, tak jako ona barokní pomíjivost a marnivost světa, v sobě rozpustila možné hmotné důkazy, zda cyklus Dlouhoveský skutečně napsal, anebo v něj jen doufal. Na základě zjištěných faktů se spíše přikloníme k prvnímu tvrzení a budeme věřit samotnému autorovi, neboť to byl i on, kdo o sedmi knihách marginálně píše. Antonín Škarka uvádí, že v předmluvě *Capella regia musicalis* od Václava Holana Rovenského je přece jen zmínka o tom, že zamýšlený sedmidílný cyklus byl skutečně napsán a vytištěn.¹⁰ Nápad na vytvoření exkluzivního ptačího cyklu by se mohl setkat s lepší odezvou, kdyby Dlouhoveského nesvazovala viditelná jednotvárnost. Čistě umělecký záměr, z něhož by vzešel propracovaný literární koncept zvláštní hodnoty, vždy zastiňovala rutina neměnného koloběhu daného katolickými tradicemi poutí, svátků, modliteb a faktem, že Dlouhoveský byl na prvním místě praktikující služebník boží a až na druhém básník či literát.

První díl zamýšleného cyklu mariánských písní a zároveň Dlouhoveského vůbec první česky psané dílo se jmenuje *Ager benedictionis, Požehnané pole...*, jehož průvodcem a symbolem je skřivánek. S pokorným slovem nepatrného předkládá *Požehnané pole* jako nejprvnější kvítek fialu poníženosti.¹¹ S určitostí tedy můžeme prohlásit, že autor měl na mysli první knihu mariánské poezie, nikoliv první literární pokus vůbec. Víme, že již v roce 1668 sepsal v německém a latinském jazyce hagiografii o sv. Janu Nepomuckém. Společně s ní se v úplnosti dochoval i díl druhý, literárně známější, citovanější a také obsáhlejší, *Zdoroslaviček na poli požehnaném*, kde podletního skřivánka nahradil slavíček neboli Zdoro-Slavíček, doslovně přejatý od Felixe Kadlinského. Do třetice měla laskavého poutníka a čtenáře doprovázet hrdlička staroboleslavská.¹² Avšak tato se dochovala pouze fragmentárně a znesnadňuje další analýzu. Škarka sice uvádí, že Dlouhoveský už v prvním díle avizuje sedm knížek, ale v předmluvě k laskavému poutníku v *Ager benedictionis* jich napočítáme celkem šest. S omluvným tónem Dlouhoveský praví:

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Ager benedictionis...* Praha, 1670, Dedikace.

¹² ŠKARKA, Antonín. *Půl tisíciletí českého písemnictví*. Praha: Odeon, 1986, s. 277 – 278.

„Hotovou a sepsanou knížku mnohem větší mám, v kterých se celá historie Staro Boleslavská povídá ale ji tištěním a trukem vydati postačiti hned sem nemohl. Přijměte zatím předchůdce tohoto.“¹³ Logickou úvahou nám vyplyne, že *Požehnané pole* má předcházet obsáhlejšímu *Zdoroslavičkovi*. Dlouhoveský vzápětí čtenáře do budoucna navazuje: „Tento Skřivánek na poli požehnaném přivede s sebou brzo: Slavička májového. Laštovičku pečlivou a pracovitou. Hrdličku lítostivou. Labuť bílou nevinou před smrtí tažebnou. Slepíčku nad kůřátky svými ostrožinou.“¹⁴

O sedmi knížkách a o sedmi zástupcích ptactva Dlouhoveský píše až ve *Zdoroslavičkovi*. Nejprve v samotném úvodu je pod idylickou rytinou s motivy staroboleslavského paladia, vody tryskající z kašny, stromů, poutního kostela a u kašny sedící postavy napsáno latinsky Ornythologia Mariana¹⁵, tedy doslova ptactvo mariánské. Následně krátký text pokračuje a udává pro nás důležité latinské Septem Libellis, což odkazuje na sedmero knih. Jinde zase slibuje „Slaviček tento / ale toliko některé / nebo v plnějším a v silnějším Kůru s jiným pernatým žakovstvem, s ptactvem Nebeským, po čase se ukáže.“¹⁶ Také v dedikaci hraběnce Terezii Barboře z Martinic, která byla sestrou Marie Alžběty z Vrbna rozené hraběnky z Martinic, již je věnován první díl, Dlouhoveský doznává, že knih o staroboleslavské Panně Marii sepsal sedm. „Připsal jsem první díl knížky této zázračné Staro-Boleslavské Panny Marie / a ji na sedm dílů, jako na sedm svátků výročních jejich, rozdělil.“¹⁷ O sedmi různých ptácích autor *Zdoroslavička* také píše ke konci druhého dílu, kde k šesti zmiňovaným přibyla sedmá v „rozsedlinách Holubička.“¹⁸ Chybějící holubička v předmluvě prvního dílu tak nezpochybňuje autorův záměr sepsání sedmi knih, ale pouze konstatuje, že Dlouhoveský mohl jednoduše lidsky pozapomenout anebo nepřikládal této zdánlivé chybě zvláštní důležitost. Osmiverší v závírce druhého dílu Dlouhoveský pojal přesně v duchu metafory pějících duší či hudoucích andělů v chrámovém nebo nebeském kůru.

¹³ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Ager benedictionis*...Praha, 1670, s. 8 – 9.

¹⁴ Tamtéž, s. 9.

¹⁵ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Zdoroslaviček na poli požehnaném*...Praha, 1670. Nestránkovaná rytina.

¹⁶ Tamtéž, s. 15.

¹⁷ Tamtéž, Dedikace.

¹⁸ Tamtéž, s. 200.

Slaviček k zavírce...

5.

Všichni spolu vstaňte zhůru
se mnou, v Počtu sedmerém
v Literním zeleném kůru
Partes, listy vyberem!
Budeme zpívat Matičce
k jejímu zalíbení
Boží Spanilé rodičce
však jen bez pochybení.¹⁹

Dlouhoveský poodhalil očividnou snahu v *Ager benedictionis*²⁰ užít čísla sedm na způsob leitmotivu, pevného bodu, z něhož měla vyrůst konečná podoba díla. „Počet sedmerý / moc v sobě skrytou obsahuje / a ačkoliv lichý, dobročinnost a štěstí zavírá a pokládá (...).“²¹ Číslo sedm není nikterak náhodnou cifrou. Víme, že sedmička²² je v křesťanství velmi tradiční. Uvedeme, co z Dlouhoveského textu explicitně vystupuje. Sedmkrát se odříkávají takzvané hodinky, v římskokatolické liturgii denní modlitby, na sedm dílů také církev svatá rozdělila „žaltář neb breviář“, sedm je bolestí a radostí Panny Marie a sedm je hlavních mariánských svátků, sedm mělo být anebo bylo dílů Ornythologia Mariana. Dlouhoveský věnoval knihu urozené Marii Elizabetě (Alžbětě) z Vrbna, rozené hraběnce z Martinic, kde ukázal

¹⁹ Tamtéž, s. 200 – 201.

²⁰ Prozatím jsme uváděli pouze zkrácený název Dlouhoveského díla. Je však záhodno uvést celý, úplný název: *Ager benedictionis Požehnané Pole Na kterémžto švitorný podletní jarní ptáček se prolétuje z nebeského posla následuje a sobě, nad kostelem nejsvětější rodičky boží v Staré Boleslavi vesele a radostně ono ave zdrávas prozpěvuje sedmkrát dne toho šťastného poselství, s pozdvižením a roznášením svém píseň opakuje a po zimě dlouhé a příkré opravdivé a žádostivé podletí a jaro radostné lidem zvěstuje.* Dále budeme vždy psát jen *Ager benedictionis* nebo *Požehnané pole*.

²¹ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Ager benedictionis...* Praha, 1670, s. 23.

²² ROYT, Jan. – ŠEDINOVÁ, Hana. *Slovník symbolů.* Praha: Mladá fronta, 1998, s. 20 – 21. Sedmička je napříč kulturami a náboženstvím posvátným, mytickým číslem. Nás zajímá především křesťanský výklad. Například v modlitbě Otčenáš přikázal Kristus učedníkům přednášet Hospodinu sedm proseb, ve Zjevení Janově čteme, že bylo sedm duchů u božího trůnu, sedm pečetí na knize Beránkově, ten měl na znamení všemohoucnosti sedm rohů a sedm očí. Dlouhoveský pak psal o cifře sedm ve vztahu k mariánské symbolice.

na symboliku již předeslaného čísla sedm, skřivánka, jenž se sedmkrát za den vznáší nad polem, aby chválil Hospodina, což vzápětí doložil starozákonním žalmem 118: *Septies in die laudé dixi tibi*²³ (*septies in die laudem dixi tibi*), sedmkrát za den chválím tě za spravedlivé soudy tvé.

4. Ptactvo nebeské, skřivánek, slavíček,...

Dlouhoveský se svou ptačí motivikou zařadil po bok svých současníků, z nichž někteří mu byli inspiračním zdrojem, zejména jezuita Felix Kadlinský a jeho *Zdoroslaviček*. Časový horizont, kdy texty vznikaly, tedy zhruba od poloviny 17. století, prozrazuje mnohé o velmi módní záležitosti a značné popularitě. Už Adam Michna z Otradovic ve *Svatoroční muzice* nechal zapět *Slavička nebeského*, ten se pak objevuje i v jiných jeho písních včetně oblíbené vánoční *Chtíc aby spal* pocházející z *České mariánské muziky*. Jan Josef Božan nazval obsáhlý kancionál *Slaviček rájský*, Friedrich Bridel přišel zase s pojmenováním *Vánoční slaviček*. Autorská motivace vkomponovávat do textů či dokonce pojmenovávat podle pěvců vlastní písňovou tvorbu je vzhledem k jejich „nádhernosti“ vcelku jasná. I oblíbené užití elegantního tvora a jeho ušlechtilých vlastností jako metafory božského principu bylo obvyklým jevem. Ani Jan Ignác Dlouhoveský nezůstal pozadu a už v *Ager benedictionis* zastoupil „ptactvo nebeské“ skřivánek.

4.1 Skřivánek z požehnaného pole

Metaforičnost, symboliku nebo i přímé odkazování hledal Dlouhoveský téměř výhradně v biblických textech a církevní věrouce. S přihlédnutím k mariánskému tématu je tato intertextualita pochopitelná a vlastně i očekávaná. Dlouhoveský ale neopomíjel zviditelňovat i světský symbol. První z cyklu *Ornythologia Mariana - Ager benedictionis* obsahuje mimo alegorií odkazujících na bytosti z nebeských sfér i reminiscence k pozemským krajinám. Odedávna je skřivan charakteristický časným probouzením, tedy čiperností. Slavík zase stejně jako skřivan vládne líbezným hlasem. Návrat skřivánka ze zimovišť domů slibuje životadárné období jara. Z textu

²³ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Ager benedictionis*... Praha, 1670, Dedikace.

je tak možné latentně vycítit rustikální tón a osvobozující prostotu. Motivy obrody zimní krajiny v rozkvetlou jarní krajinu ptačího zpěvu nacházíme i u Kadlinského *Zdoroslavička*. Symbolika pocházející z lidového rčení čerpá z bedlivého sledování přírodních jevů a jejich zákonitostí. Tam, kde nepomáhala učenost, se člověk musel spokojit s přirozeným selským rozumem. Nezapomínejme, komu Dlouhoveský své dílo také předkládá. Nábožným poutníkům, zástupům prostých lidí. Skřivánek je právě díky své prostotě tvorem příkladně čistým. A jeho příkladu mají následovat i všichni ostatní a v tomto přeneseném smyslu Dlouhoveský vybízí, že i oni mají být jakýmsi skřivánky.²⁴ Skřivánek z požehnaného pole coby archanděl rozmlouvá s hrdličkou Marií. V jedné z posledních písní už konkrétně účinkuje skřivánek Gabriel²⁵ a lká nad smutkem hrdličky Marie. Rozhovor mezi těmito postavami nebyl nijak náhodný. Text evangelia praví, že archanděl Gabriel prorokoval (zvěstoval) Marii zprávu o narození Ježíše.

4.2 Zdoroslaviček na poli požehnaném

Jak píše Jan Ignác Dlouhoveský, skřivánkův mladší bratr slaviček se připojil do ptačího hejna ještě téhož roku (1670). Ohlasy na předcházejícího skřivánka uvidíme napříč textem *Zdoroslavička* a právě tady Dlouhoveský upozorňoval na vzájemnou provázanost příkladem jednotlivých svátků během liturgického roku. Katolický tradicionalismus vůbec ovlivňoval jeho tvorbu.

V *Požehnaném poli* starý obyčej připomíná, že vždy na den Hromnic, kdy církve oslavuje Očišťování Neposkvrněné Panny, skřivánek přelétává nad staroboleslavským kostelem, aby zpěvem chválil a rozveseloval Pannu Marii. Zatímco slavík se zjevuje v letním čase, aby oznamoval letnice, tedy svátek Seslání Ducha Svatého.

Z názvu snadno vyrozumíme, že *Zdoroslaviček na poli požehnaném* je přímou aluzí na *Zdoroslavička v kratochvilném hájičku postaveného* Felixe Kadlinského, ačkoliv co do literárních kvalit s ním má společný snad jen název. Jen připomeneme, že Kadlinský volně přebásnil do češtiny německého *Trutz Nachtigalla* od Friedricha von Spee a doslovně tak stvořil *zдорoslavička*, vzdorujícího slavíka

²⁴ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Ager benedictionis*...Praha, 1670, Dedikace.

²⁵ Tamtéž, s. 60.

nebo slavíka zpívajícího navzdory. Sám Kadlinský podivuhodné pojmenování vysvětluje jako „Zdoro-Slavíček Tato knížka se jmenuje, že svou Líbezností všem Slavíčkům zdorovati a všudy se ukázati Může, že Pak Netoliko v Latinském jazyku, ale také i v českém Poeticky a veršovecky se jednati Může, z této Knížky se Poznati dává a k větší Cti a Slávě Boží, Nový Parnassus anebo Hora Umění se Vystavuje²⁶“

Dlouhoveský zdoroslavíčka sémanticky vyložil volněji a po svém v předmluvě k poutníkům staroboleslavským. Ovšem po přečtení oné charakteristiky zdoroslavíčka, jakéhosi klíče k samotnému pochopení, se nemůžeme ubránit dojmu, že stojí poněkud nevyužitě stranou díla, vymyká se jeho kontextu a sám se tak bagatelizuje jen na úroveň další ctnostné vlastnosti, místo aby byl progresivním prvkem a rozvíjel příběh. K velké škodě Dlouhoveský nezúročil slibný epický potenciál tajemného slova zatíženého zvláštním významem. Namísto toho se dále uchýlil pouze k litanickému tónu a proklamaci mariánské zbožnosti.

„Zdoroslavíček jest / ale však bez truce a chlouby marné / aniž na zdory komu zpívá / leda světu falešnému a podvodnému / který potměšilého a nepravého Slavíčka na prvním Stromě vprostřed Ráje postaveného, sedícího, a prvnímu Člověku libě, však velmi škodně zpívajícího, vkazuje / totiž Nepřítele d'ábla / an od něho Duše Lidské odvésti chce / a skrze přímľuvu a pomoc Královny Staroboleslavské do Ráje Nebeského navrátiti.“²⁷

Biblické odkazy využil Dlouhoveský nejen na tomto starozákonním podobenství. Autor zprvu sám nabádá, aby poutníci poslechli slavíka, později již vybízí k následování samotný ptáček májový. V předmluvě k poutníkům staroboleslavským hojně parafrázuje z prorocké knihy Ezechiel. Žádá poutníky, aby opustili místa „nebezpečná, strašlivá a hrozná“, aby odešli z jeskyně lvové zuřivosti a prchlivosti hněvu a závisti a vystoupili z hory Sanyr lakomství a obžerství.²⁸

Slavíka, jehož nám předkládá Dlouhoveský, vystihuje nejkrásnější hlas ze všech pěvců „Ptactvo vše Spěvem přemáháš.“²⁹ Má jen ty nejušlechtlejší a nejvybranější vlastnosti a místa, kde přebývá, oplývají nádherou. Sám jej nazývá libým májovým žáčkem. Májové období, kdy je příroda v plném rozpuku, volně koresponduje i s vybraným textem - typická idylická krajina lesů, zahrad a květin.

²⁶ KADLINSKÝ, Felix. *Zdoroslavíček v kratochvilném hájičku...* Praha, 1736, s. 5.

²⁷ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Zdoroslavíček na poli požehnaném...* Praha, 1670, s. 16.

²⁸ Tamtéž, s. 12.

²⁹ Tamtéž, s. 111.

Tento přírodní topos ostře kontrastuje a vytváří silné protiklady k místům, kde se slavík nenachází, respektive, kde slavičí hlas není slyšet. A tyto pustiny plné zimy a mrazu slaviček zapuzuje. Ke cti mu náleží i výsostný atribut, že zpívá jak ve dne tak i v noci. Uchu lahodící slavičí hlas, jenž oslavuje Pannu Marii, tak se západem slunce neutuchá, a proto si zasluhuje zvláštního obdivu. Zde Dlouhoveský záměrně v celém textu *Zdoroslavička* poprvé a naposledy použil německý výraz *nachtigal* (*nachtigall*), čímž zdůraznil slavíkovo zvláštní zalíbení prozpěvovat v noci a nepřímo vzpomněl Kadlinského. Z konečného hlediska je jeho úloha a funkce v textu dvouznačná, totéž platí i pro skřivánka. Počáteční pohled nám ukazuje slavíka a skřivánka jako zvěstovatele, vybízející k bezelstnému následování a vykonání pouti k Panně Marii staroboleslavské. Na druhé straně hovoří jazykem, který člověk neslyší, protože rozmlouvají se samotnou staroboleslavskou divotvůrkyní. Nabízí se ještě třetí funkce, kdy jsou oba jakýmsi prostředníky mezi světským a nebeským. V momentech, kdy opustili pozemskost, ocitli se v intimním dialogu s Pannou Marií a toužili u ní setrvat. Netušíme, zda slavík neztělesňuje určitou postavu z biblické ikonografie, jako tomu je v prvním díle u skřivánka. Víme, že slavík byl od středověku symbolem touhy člověka vystoupat vysoko k nebesům,³⁰ v rozmanitých variacích značil samotného Krista, víru či anděla.³¹ Například v Bridelově *Druhém slavíčku* ztělesňuje Ježíše.³² A rovněž Dlouhoveský v dedikaci mluví o slavíkovi jako o Kristu, ale v jiné souvislosti než s postavou *zdoroslavička* z požehnaného pole. „Domáci byl Slavíček Svaté Terezie (...) Byl to snad ten Slavíček libý / všech Duší Bohumilných, Nábožných Salvíček Miláček rozkošníček spanilý Ježíšek.“³³

³⁰ ROYT, Jan, ŠEDINOVÁ, Hana. *Slovník symbolů*. Praha: Mladá fronta, 1998, s. 133.

³¹ MALURA, Jan. Slavíček rájský Jana Josefa Božana a česká duchovní píseň vrcholného baroka. In *Slaviček rájský*. Ed. Jan Malura – Pavel Kosek. Brno: Host, 1999, s. 11.

³² BRIDEL, Bedřich. Druhý slavíček. In *Růže kterouž smrt zavřela*. Ed. Zdeňka Tichá. Praha: Odeon, 1970, s. 403.

³³ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Zdoroslaviček na poli požehnaném....* Praha, 1670, Dedikace.

4.3 Hrdlička staroboleslavská

Nad staroboleslavským krajem dal Dlouhoveský v přeneseném smyslu vzlétnout ještě hrdličce. Jak už bylo naznačeno, hrdlička staroboleslavská je asociací samotné Panny Marie. Více se toho o ní prakticky nedozvídáme. Snad jediné sporadicky v syntakticky komplikované pasáži ve *Zdoroslavičkovi*, kde Dlouhoveský vzpomněl na historii palladia v knize³⁴ Kašpara Arzenia z Radbuzy (Casparus Arsenius), děkana pražského kostela a staršího kanovníka boleslavského. Opět hovoří o domě Martiniců, o němž se zmiňoval už Arzenius, a zázračných skutcích Panny Marie. „Příkladův několik pěkných o Slavném Domě Martinickém přednáší a povídá / kterak podivně mnohým z Téhož Rodu Panna Marie Staro-Boleslavská, jak v Nemoci, tak i v jiných příhodách a potřebách velmi ochotně prospěšná a nápomocná byla.“³⁵ Slovesem v préteritu tak odkázal k Arzeniovi a jeho historii o palladiu. Text ale následně pokračuje slovy: „kteréž přijaté od ní Dobrodiní a Zázračné Milosti / v třetím Dílu kdež o všech zázracích, o nichž se v pravdě zběhlých zvědět mohlo, jednati se bude/také též příležitost se přednese / jako o jiných všech vzácných rodech / kteří rozmanité Milosti od Staro-Boleslavské Královny kdy dosáhli, s nemalou zase jich vděčností doloženo bude.“³⁶ Slovesné tvary futura „se bude“, „se přednese“, „doloženo bude“ a klíčová slova o třetím díle dokazují, že tady Dlouhoveský už mluví nikoliv o Arzeniově historii, ale o vlastním pokračování cyklu a částečně i o jeho obsahu. Navíc nám není ani známo, že by Kašpar Arzenius historii o staroboleslavském palladiu, z níž čerpal i Dlouhoveský, rozdělil na vícero částí.

Třetí ze zmiňovaného cyklu je dnes těžko dostupný a neúplný. Z těchto příčin nám nyní nezbyvá než se pohybovat jen v omezené oblasti dohadů. Dlouhoveský ve *Zdoroslavičkovi* naznačuje, že třetí knížka měla pojednávat o všech zázračných událostech spojených s palladiem: „(...) v jiné totiž knížce lépeji o všech zázracích přezvědět se moci bude.“³⁷ Přesto se domníváme, že se nijak zásadně neodklonil od

³⁴ Dlouhoveský vycházel z vydání *Pobožné knížky o Blahoslavené Panně Marii...* z roku 1629. Ta však poprvé vyšla již 1613.

³⁵ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Zdoroslaviček na poli požehnaném...* Praha, 1670, Příznivost a náklonnost.

³⁶ Tamtéž.

³⁷ Tamtéž, s. 79.

avizovaného záměru sepsat opět další díl úctyhodného cyklu na jednotné téma, které bylo jasně dané a neměnné, tedy mariánský kult, přesněji adorace zázračného palladia, k němuž mariánské poutníky doprovázeli půvabní ptáčci. Koneckonců tomu napovídá obšírný název *Hrdlička Staroboleslavská Boží matička po švitorném skřivánkovi, po líbezném slavičkovi nyní sama na světlo vychází a s sebou hojně všem svým věrným potěšení hojně přináší...* I možnost, že by Dlouhoveský znenadání opustil osvědčený styl založený na střídání oslavných písní s modlitbami a profiloval jej zásadně jinak, pokládáme vzhledem k předchozím zkušenostem za nepravděpodobnou. A to i v dalších dnes už neexistujících textech z řady Ornythologia Mariana. Dlouhoveský mohl kupříkladu upustit od monotónního vypisování historie staroboleslavského zázračného obrázku a dát větší prostor ve *Zdoroslavičkovi* avizovaným příhodám o zázracích. Známý příběh o palladiu dostatečně vylíčil ve *Zdoroslavičkovi*, čímž prakticky jen rozšířil, jistě záměrně, historii sepsanou méně podrobně v *Ager benedictionis*. Byť jsme ji opakovaně našli v obou knihách, nelze z tohoto zjištění vyvozovat jasný závěr, že ve zbývajících textech cyklu tomu bylo vždycky stejně. Sám autor velmi výmluvně označil *Zdoroslavička* za dokonalejší, příjemnější, světlejší zprávu o svatém a zázračném obraze Panny Marie staroboleslavské. Mělo jít hlavně o důkladnější propracování díla předchozího. Důkazem budiž jeho vlastní výše citovaná slova, že *Ager benedictionis* je jen předchůdcem. Dokončeného *Zdoroslavička* pro nás z neznámých důvodů nestačil prozatím vydat, a proto zvolil omluvný tón, že mohl nabídnout „pouze“ příběh skřivánkův, tedy neúplnou verzi. Svého druhu, velice osobitého druhu, tak Dlouhoveský nabídl už v 17. století vlastní opravené, rozšířené, doplněné vydání. Jsme oprávněni si myslet, že Dlouhoveský *Zdoroslavička* upřednostňoval před *Ager benedictionis*. Jinými slovy si jej více cenil po stránce umělecké. O dalších eventuálních dílech Ornythologia Mariana nemá valnou cenu vytvářet další hypotézy, vždyť ani netušíme, jak je Dlouhoveský pojmenoval a ani zcela stoprocentně nevíme, zda existovala, ačkoliv některé indicie hovoří pro a přijali jsme je za věrohodné. Tím poukazujeme na autorovy alegorické narážky o konkrétních sedmi ptácích, zmiňovaných v kapitole o souboru Ornythologia Mariana. Pokud zbývajících čtveřice nebeského ptactva, jmenovitě vlaštovka, labuť, holubice a slepice, skutečně zkompletovala cyklus, tak na základě

výkladu ptačí alegorie pomocí kanonizované symboliky můžeme bohužel uvažovat pouze v těchto teoretických možnostech.

Ptačí symbolika byla oblíbenou metodou Dlouhoveského zpodobňování nebeských poslů, prostředníků nebo i bytostí z jiného světa. Jakkoli jsme nejpodstatnější alegorickou rovinu nastínili, v textu *Požehnaného pole* nám neuniklo pár slovních obrátů dosvědčujících touhu lyrického subjektu po lehkosti, jež člověku propůjčuje křídla. Dlouhoveský rád stylizoval mariánského poutníka a milovníka i sebe samého jako ptačí stvoření. „Bud' ty Skřivánkem (...).“³⁸ Skřivánkovo napomenutí „Vzhůru, vzhůru již Čechové / Královnu vítejte / zdaleka silní houfové / co ptactvo lítejte“³⁹ se podobá zmíněné narážce Dlouhoveského, že i ostatní mají být jako skřivánek. Vzápětí však autor praví s pokornou skromností a s obavami: „Ale já bojím se o sobě / bych místo Skřivánka havránkem černým nebyl (...).“⁴⁰ Havran symbolizuje cosi nečistého a hlavně nedokonalého. Nálady ptačí nespoutanosti v textu znázorňoval krom klasických ptačích symbolů i frazeologismy a přirovnáním. Rétorické zvolání „Kdož mně dá křídla, jako holubici, a poletím (...).“⁴¹ anebo „Jdu k tobě / aneb raději letím / nebo zde již víceji neplatí ono: Timor addit alas: že strach Křidel přidává: ale řeknu: Amor addit alas: že láska mne Křidel Propůjčila“⁴², tíhne směrem blíž k světské poetice, ale zároveň odhaluje spalující žádostivost věřícího člověka přiblížit se k božskému stejně jako ptactvo k nebesům.

5. Ctitel rakouského katolicismu

Jako básník se Dlouhoveský věnoval téměř výlučně mariánské hymnologii, což dokazoval srdečným velebením staroboleslavské Bohorodičky, obrázku palladia. Krom soukromých a duchovních vazeb ke svatému reliéfu, jej k němu silně poutala i vroucnost vlastenecká. Obdobnou náklonnost projevoval i směrem k habsburskému domu, který svou podstatou reprezentoval a ochraňoval katolicismus a k velké radosti Dlouhoveského přispíval k rozmachu mariánské zbožnosti. Staroboleslavské palladium bylo oficiálním symbolem katolické víry v českých zemích, k jehož

³⁸ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Ager benedictionis...* Praha, 1670, s. 58.

³⁹ Tamtéž, s. 35.

⁴⁰ Tamtéž, Dedikace.

⁴¹ Tamtéž, Audienci a přístup.

⁴² Tamtéž, s. 19.

ctitelům a ochráncům Dlouhoveský řadil členy habsburské rodiny a náležitě jim projevoval úctu za to, že se jim podařilo kacíři ukradené paladium dostat zpět do české země.

Při zkoumání *Ager benedictionis* i *Zdoroslavička* si všimneme, jak do jeho psaní viditelně zasahoval tento dobový diskurs loajality. I u Dlouhoveského český patriotismus nevylučoval oddanost vůči národnostně cizímu vládnoucímu rodu Habsburků. Naproti tomu týmž způsobem adoroval český šlechtický rod Martiniců. *Požehnané pole* obsahuje dedikaci hraběnce Marii Alžbětě z Vrba, rozené hraběnce z Martinic. K prezentaci poslušnosti a obdivu patří nutný topos skromnosti, jenž náleží právě dedikaci. Dlouhoveský se jejich hraběcím milostem v obou dílech představoval titulem ponížený kaplan. V *Požehnaném poli* prozatím vřelé díky rakouskému trůnu nespátříme, zato martinický dům hned přirovnal k domu mariánskému a hraběcí milost pochválil jakožto zvláštní milovníci staroboleslavské Panny Marie.

Důrazně pragmatičtější akcent povděku Rakousku a rodu Martiniců zazněl v dedikaci druhého dílu Panně šlechtičně Terezii Barboře hraběnce z Martinic a o poznání víc v následně sepsané příznivosti a náklonnosti Blahoslavené Panny Marie. Dlouhoveský měl celou řadu důvodů zacílit svou loajálnost směrem k Martinicům, a tím si je i trochu předcházet. V urozeném českém rodu viděl sjednocení oddanosti k rakouskému domu, katolické zbožnosti, obdivu a úcty ke staroboleslavské Bohorodičce a prozaického aspektu donátorství. Nepokrytě vyjádřil Martinicům náklonnost také díky jejich poskytování peněžních darů na budování církevních staveb. Za dedikaci dokonce nechal vyobrazit jejich erb, k němuž podal krátký výklad o jednotlivých symbolech a dále připsal ještě něco málo z důležitých momentů historie rodu. Což je pro nás zajímavé, neboť zde Dlouhoveský podkryl jeden z faktů, proč k Martinicům cítil nezanedbatelnou přízeň. Sestry Marie Alžběta a Terezie Barbora byly dcerami⁴³ Bernarda Ignáce z Martinic⁴⁴ a vnučkami známého

⁴³ <http://genealogy.euweb.cz/bohemia/martinic2.html>

⁴⁴ Bernarda Ignáce z Martinic podrobil kritice v latinském satirickém spise *Trophaeum...* česky *Pamětní nápis...* (1672) jezuita Bohuslav Balbín. Na rozdíl od Dlouhoveského nekritického přístupu k politice českého šlechtického rodu Balbín neskryval obecné rozčarování z domácího pobělohorského vývoje. V prvním pamětním nápisu rozhořčeně píše: „Jenže Bernard ve své podlosti dospěl již tak

Jaroslava Bořity z Martinic, o jehož nešťastné životní epizodě se Dlouhoveský v *Náklonnosti*... pohoršlivě vyjádřil. V Bořitovi z Martinic, oběti proslulého metání z oken Starého královského paláce, měl Dlouhoveský zalíbení zřejmě z důvodu jeho neskrývaného bigotního katolicismu. „Vysoce Urozený P. P. Jaroslav Bořita z Martinic pro nepromnědlnou Víru a Stálost svou, jak Církvi Svaté katolické, tak Nejjasnějšímu Domu Rakouskému skutečně potvrzené, naproti sobě Nepřátelské Buřiče a Rebelanty nejvíce zdvihl a popudil.“⁴⁵ Bořita mu byl sympatický i proto, že v momentech ohrožení života povolal jméno Panny Marie a za svou záchranu jí vyjádřil poděkování ve Staré Boleslavi.⁴⁶ Pochlebně projevil uznání i druhé oběti defenestrace Vilému Slavatovi z Chlumu a Košumberka. „Nejpěknější pak na té Cestě pozdravená a vítaná byla od jeho hraběcí Milosti pána / pana Vilíma Slavaty.“⁴⁷ Za pozoruhodný úkaz považujeme, s jakou velkomyslností zakomponoval oddanost ke Svaté říši římské a jejím spojencům a nevraživost vůči protestantům do oslavných veršů níže. Tentokrát slavíček pěl radostné laudate na cizí staroetinskou⁴⁸ Blahoslavenou Pannu Marii, čímž projevil spřízněnost s katolickým Bavorskem ve věci aliance Maxmiliána I. Bavorského s habsburským domem proti odbojným stavům.

Bílá hora svědčit bude,
jak dlouho jen zůstane,
zachovalas věrné Lidé,

Kterés tvým milým poslala,
v tom velkém protivenství
z nebezpečenství vytrhla,

daleko, že jeho podlost omluvit nelze.“ A s ostrou dikcí dále pokračuje: „Vždyť je to jasné: Nový Machiavelli se snaží dokázat, že mohou-li Čechové přispívat kostelům a vynakládat na ně nadměrné sumy, mohou tím spíše souhlasit s požadavky, které on předkládá / sněmům. Negativnímu hlasu neunikl ani duchovní klérus: „Bohužel naši kněží, nezkušení v tak zavrženíhodných praktikách, pro své kostely přijmou několik tisíc rýnských zlatých jen proto, aby tím ochotněji souhlasili, jsou-li zatím v jiné souvislosti nuceni (ze svých / církevních statků) odvádět stokrát více.“ Viz BALBÍN, Bohuslav. *Pamětní nápis*. Praha: Vyšehrad. 1988, s. 19 – 21.

⁴⁵ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Zdoroslaviček na poli požehnaném*... Praha, 1670, Příznivost a náklonnost.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ Tamtéž, s. 60.

⁴⁸ Panna Marie Etinská a její svatyně se nachází v pasovské diecézi v Rakousku. Její kopii nechal poblíž Břevnova zhotovit Bernard Ignác Bořita z Martinic v roce 1666. Viz ŠKARKA, Antonín. *Půl tisíciletí českého písemnictví*. Praha: Odeon, 1986, s. 280.

Nepřátelé skažené!
Odešli nazpět kacíři
Tvoji cti Loupežníci,
Přišli Křesťanští rytíři,
z Bavor ctní Pomocníci.

Zlých Kacířův Tyranství!
Jenž dům rakouský osuli,
chtěli jej vyvrátiti,
náspem škodným obklíčili,
tvou mocí odstoupili.⁴⁹

Z dnešního hlediska se možná na tak zanícenou přízeň díváme s rozpaky. Ale pohoršení není rozhodně na místě. Raně novověký úzus přirozené symbiózy vlastenectví s podporou císaře byl standardním projevem českého pobělohorského duchovenstva, avšak přímo jej nelze očekávat v emotivní mariánské poezii v takové míře, jak spatřujeme u Dlouhoveského. Svým způsobem přenesl do své tvorby poněkud nepatřičnou dogmatickou linii angažovanosti, rozeznatelnou v uvedené pasáži *Zdoroslavička*. Tímto neuměleckým přístupem vytlačil apolitickou „poutnickou prostoduchost“ *Požehnaného pole* a zbytečně ji nahrazoval oslavně prohabsburským historickým eposem. Projevovaná Dlouhoveského angažovanost svědčí o jeho vlastním hodnotovém uspořádání světa. Především v děkovných písních za ochranu před kacíři jde spíše o náboženství než o umění. Dlouhoveský v nich propojil univerzálnost modlitby s reakcí na téměř stále aktuální světské dění (viz bitva na Bílé hoře). Lapidárně řečeno autorův myšlenkový svět vždy inklinoval k heslu: co jest rakouské, jest katolické, a co jest katolické, jest jediné správné. Osobnostním a ani literárním projevem si tak nekomplikoval život jako Bohuslav Balbín, známý ambivalentním vztahem k domácím dění. Balbínovu kritickou reflexi v díle *Trophaeum...* jsme zmínili v poznámce vztahující se k Bernardovi Ignáci z Martinic.

⁴⁹ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Zdoroslaviček na poli požehnaném...* Praha, 1670, s. 134 – 135.

6. Mariánská úcta

Pokusíme se velmi krátce nastínit atmosféru časů intenzivního mariánského uctívání i v mimoliterárním kontextu, neboť způsob setkávání člověka s božskou prozřetelností se neuskutečňoval pouze formou vnitřní kontempace, ale i prostřednictvím výtvarně-uměleckého jazyka.

Barokní sochy Assumpty a Immaculaty dotvářely harmonický krajinný obraz s lidským obydlím. Vznešená tvář Panny Marie a útrpný výraz Johánka z Pomuku jsou jedněmi z osobitých pozůstatků barokní doby. Naše chápání soch nebo obrazů světců je nesouměřitelné se způsobem, jakým na ně nazíral člověk 17. století. Estetická funkce uměleckého díla byla doprovodným jevem funkce religiózní. Duchovní vztah k artefaktům s duchovní tematikou tak nebyl o nic méně vřelý. Podstata kultu Panny Marie vycházela z představy matky a ochránkyně nejen nad synem Kristem, ale přenesla se v celé míře symbolicky na pečovatelku a přímlyvkyni všech lidských duší. Spiritualita barokního člověka v Kristu více než kdy jindy spatřovala lidské utrpení Božího Syna, což věřícím současně poskytovalo možnost spoluprožívání. Tradice středověkých představ vidět Ježíše jako všemocného vládce – Pantokratora, před nímž se vše třese hrůzou, sice takřka vymizela ve výtvarném umění, ale upomínky na jeho strašlivý hněv nalezneme hned v prvním českém díle Jana Ignáce Dlouhoveského *Ager benedictionis*. Zde musela Boží Matka krotit hněv Krista tak jako starozákonní Abigail krále Davida.⁵⁰ Matka Ježíše byla zároveň mírnitelkou Kristova spravedlivého hněvu a orodovnicí za lidské plemeno, neboť i války byly vnímány jako Boží trest za lidské hříchy. Stejně jako ta třicetiletá, jež se odehrála právě v barokní době.

Když poválečná doba pokročila, věřící se postupně snažili oprostit od zážitků pobělohorských válečných hrůz. Ustavičnou životní nejistotu tak pomáhal lépe snášet únik k chválám a prosbám k Panně Marii ochránkyni. Mariánská zbožnost se také šířila pomocí kancionálů, tehdy výhradně katolické provenience. Jezuitský řád postupnou misijní činností navracel duchovní píseň, pro Čechy tak typickou a oblíbenou, do každodenního života.⁵¹ Ještě na konci 17. století v roce 1693 vyšla

⁵⁰ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Ager benedictionis*... Praha, 1670, s. 6.

⁵¹ ŠKARKA, Antonín. *Půl tisíciletí českého písemnictví*. Praha: Odeon, 1986, s. 287.

Capella regia musicalis – Kaple královská zpěvní Václava Karla Holana Rovenského, k níž roku 1694 připsal předmluvu biskup milevitánský a probošt pražský Jan Ignác Dlouhoveský, kde s potěšením a pýchou konstatuje, že české písně jsou nezřídka inspiračním zdrojem a vzorem pro ostatní národy, především pro Němce.⁵²

7. Poutní místa

Poutní místa se promítla také do písemnictví období baroka. Ve studii o *Hoře Olivetské Matěje Tannera* čteme o genezi a vývoji poutních míst.⁵³ Autor konkrétně uvádí, že středověký poutník cestoval do mnohdy dalekých exotických krajin, aby se poklonil u hrobu mučedníků, naproti tomu barokní člověk směřoval své kroky spíše k legendami opředeným zázračným místům v blízkém okolí. Rozdíl spatřujeme i ve společenské a kulturní dichotomii poutníka. Do odlehlejších koutů světa, ať už to byla Palestina, Svatá země nebo Egypt, zpravidla putovali zámožnější vzdělanci často šlechtického původu, zatímco v barokním období reflektujeme většinou tuzemská masivní procesí. Odlišná byla i motivace obou skupin. Nebudeme daleko od pravdy, když vyslovíme teorii, že kromě čistě náboženských pohnutek vedla naše poutníky do dalekých zemí i vášeň cestovatele a dobrodruha. V českých zemích byla organizovaná pouť i událostí značně společenskou, místem sousedských rozhovorů a setkání s druhými lidmi a nezřídka i příležitostí k obchodu. I takovéto utilitární aspekty k náboženským putováním patřily a patří.

Pro náboženskou obec mělo v našem prostředí velký význam staroboleslavské palladium, kovový reliéf z první poloviny 15. století, na němž je vyobrazena Panna Marie s malým Ježíškem.⁵⁴ Opodstatněnost významu palladia umocňovala zázračnost poutního místa a také hagiografie o přemyslovských knížatech, která stála na počátku staré historie medailonu. Průvodní jev mariánského

⁵² HOLAN ROVENSKÝ, Václav Karel. *Capella regia musicalis*. Praha, 1694, Předmluva J. I. Dlouhoveského.

⁵³ MALURA, Jan. Hora Olivetská Matěje Tannera a kultura poutních míst v baroku, In *Hora Olivetská*. Ed. Jan Malura – Pavel Kosek. Brno: Host, 2001, s. 5 – 11.

⁵⁴ ROYT, Jan. *Slovník biblické ikonografie*. Praha: Karolinum, 2007, s. 211 – 212.

kultovního palladia, iniciační legenda o Přemyslovcích, zrodil další kult, tentokrát svatováclavský. Jak velké oblibě se reliéf těšil, nám dosvědčují mnohá procesí. Epochu, o níž hovoříme, můžeme bezpochyby označit jako zlatý věk náboženských či konkrétně mariánských poutí. Nejmasívnější zájem o poutní místo spatřujeme v 17. a 18. století. Největší podíl na tomto fenoménu měli bezpochyby jezuité. Nebylo tomu tak ale vždycky. V období 15. a 16. století vinou politicko-náboženských nepokojů vymizely husitské pouti na hory, kde byly hlášány eschatologické předpovědi. Poutní tradice tak pomalu skomírala. V Českém království bylo po husitských nepokojích velmi nízké procento obyvatel katolického vyznání. Jezuitský řád potřeboval nalézt přirozenou kontinuitu katolické víry v českých zemích, jež byla narušena utrakvismem a radikální revoltou. Vhodnou upomínkou na katolickou minulost byly sakrální předměty a obrazy takového charakteru, jenž by zároveň apeloval na citlivou otázku tradic slavných dějin českého národa jako třeba osobnost sv. Václava a české palladium nebo také literární tvorba pojednávající o poutních místech spjatých s posvátným dědictvím českých dějin.⁵⁵

8. Palladium české v díle Dlouhoveského

Legenda pojednává o různém původu zázračného medailonu. Pro naši potřebu nám postačí Dlouhoveského varianta. Ve *Vejtahu Summovním Zdoroslavička* Dlouhoveský vypráví o pohanské modle Krosině, která byla přetavena na přání sv. Ludmily v obrázek s Pannou Marií a dítětem. Ten poté na důkaz díku za obrácení na křesťanskou víru věnovala sv. Cyrhovi (Cyrha nebo Crha je zastaralá varianta jména věrozvěsta Cyrila), a ten jej zase předal malému knížeti Václavovi, jenž obrázek choval v nábožné úctě až do své smrti. Božské vnuknutí Václavovi napovědělo blížící se osudný konec, a proto palladium svěřil svému druhu Podivínovi (Podivenu), který byl poté vrahy Václava pronásledován a nakonec dopaden. Ještě před lapením ale stačil medailon zahodit do „Kře jednoho a Trní“⁵⁶, a teprve roku 1160 za vlády krále Vladislava byl vyorán jakýmsi rolníkem, jenž si obrázek odnesl

⁵⁵ ROYT, Jan. Bohuslav Balbín a barokní pouť. In *Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách*. Ed. Zuzana Pokorná – Martin Svatoš. Praha: Památník národního písemnictví, 1992, s. 122.

⁵⁶ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Zdoroslaviček na poli požehnaném...* Praha, 1670, s. 18 – 19.

domů, avšak medailon se z vyšší moci po tři dny navracel na původní místo a poté i ze staroboleslavského kostela sv. Václava, kam byl překvapeným oráčem přenesen. Od té doby na místě nalezení zázračného obrázku stojí chrám nový.⁵⁷ Tolik praví legenda ze *Zdoroslavička*.

Není divu, že adorace Královny nebes s dítětem se promítla i do tvorby Jana Ignáce Dlouhoveského. Především *Zdoroslaviček na poli požehnaném* ukázkově koresponduje s rekatolizačním duchem doby, vždyť obsahuje veškeré atributy k tomu předurčené. Tím máme na mysli Dlouhoveského koncept knihy založený na odříkávání nebo zpívání duchovní poezie, jež mariánského poutníka doprovází alespoň v myslí během zastavení u tradičních katolických symbolů, k nimž také přísluší vlastenecká hrdost čerpající z testamentu na chvíli ztracené jediné víry. *Zdoroslaviček* pojednává o českých středověkých obrazech či plastikách, které odolaly zkázonosným nepokojům husitských válek a staly se národním pokladem a zároveň duchovním symbolem. Tento stav v tvorbě Dlouhoveského není nijak prvoplánový. V textech je podstatné ono poselství starodávného dědictví víry skrze českého zemského patrona. Přemyslovský kníže na pozadí historie palladia není osamoceným tradičním idolem Čechů. Nezapomínejme ani na legendární prapočátek vzniku posvátného předmětu, k němuž se váže zrod křesťanství na našem území, to znamená, že ke svatováclavskému kultu se přidává také silná cyrilometodějská tradice. Dlouhoveský uctíval Pannu Marii staroboleslavskou, respektive svatý obrázek, s bezmeznou oddaností. K Mariinu nebeskému trůnu, k její „Velikomocnosti“ skládal topos skromnosti jako „Nejnehodnější a nejšpatnější Červíček a Zeměplaz“.⁵⁸ Příslušnost k magnetizujícímu poutnímu místu pro něj byla stejně důležitá jako samotná mariánská zbožnost. Vysvětlení je nasnadě a souvisí s jeho prezentací upřímného vlastenectví, které postuluje katolická víra. Je málo pravděpodobné, že by do jeho tvorby primárně zasahoval protireformačního kalkul jezuitské misie. Dlouhoveský byl jen mužem své doby, uvyklý zavedeným pravdám, jež determinovaly jeho světonázor. Na Bílou horu se díval v kontextu aktuální situace a s odstupem několika desetiletí a rovněž z pozice příslušníka vítězné strany, která si přednostně nárokovala vlastní zájmy. Palladium v jeho očích zrcadlilo představy o vlastenectví opírající se o tento nejposvátnější symbol. Nevraživost vůči

⁵⁷ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Zdoroslaviček na poli požehnaném*... Praha, 1670, s. 17 – 21.

⁵⁸ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Ager benedictionis*... Praha, 1670, s. 22.

odlišné víře, jejíž kacířští uzurpátoři se pokoušeli nábožensko-vlastenecký symbol několikrát ukrást a potupit, sama o sobě vypovídá o autorových opodstatněných osobních obavách ze ztráty nejvyšších hodnot křesťanského, respektive katolického národa. Dlouhoveský proto rád zdůrazňoval, že Češi odjakživa ctili Pannu Marii a chválili ji zpěvem a mohli k ní putovat „s vroucností staročeskou.“⁵⁹ Divotvornému symbolu nábožných Čechů vděčil za ochranu víry a vlasti a habsburské dynastii za jeho záchranu, když bylo třeba. Jako další důvod o něco prozaičtějšího rázu se nabízí Dlouhoveského ryze soukromý vděk za zázračné uzdravení. V dedikaci hraběnce z Vrba vyznal, že již nebylo lidské síly schopné navrátit mu zdraví.⁶⁰ V *Napomenutí... ve Zdoroslavičkovi* je konkrétnější a uvádí, že „(...) před pěti léty, těžkou nemocí palčivou a horkou zimnicí obtíženého, a již od lékařův zanechaného, zázračně zajisté uzdravila / a jako z mrtvých vzkřísila.“⁶¹ To by znamenalo, že Dlouhoveský ochořel někdy okolo roku 1665. Dlouhoveský tuto domněnku sám potvrzuje v pamětech na staroboleslavské poutě. „Léta Tisícího / Šestistého / šedesátého pátého / tu sám osobně pro nemoc a Nedostatek zdraví jsem znamenati nemohl (...)“⁶², ale ze začátku *Zdoroslavička* nás zaujala latinská děkovaná báseň počínající slovy „Votumhumile authoris, Ad Beatissimam Virginem Thaumaturgam Vetero Boleslaviensem.“ A dále je psáno „Post superata gravis aegritudinis Teuto.Brodae pericula 1664 ita calamo agresti concinnatum.“ Dlouhoveský zde děkuje Blahoslavené Divotvůrkyni staroboleslavské za uzdravení z nebezpečné choroby, kterou prodělal v Německém Brodě roku 1664.

Historie českého palladia byla známá Dlouhoveskému díky *Knížce o blahoslavené Panně Marii a přečisté rodičce Syna Božího a o divích, kteříž se dějí před jejím obrazem v Staré Boleslavi* svého o generaci staršího předchůdce Kašpara Arzenia z Radbuzy, z jehož textu čerpal. À propos Arzenius dedikoval knihu Vilému Slavatovi z Chlumu a Košumberka a Jaroslavu Bořítovi z Martinic, oblíbencům Dlouhoveského. Poutním místům včetně staroboleslavského palladia a také svatováclavskému kultu se věnoval po Dlouhoveském i jezuitský souputník Jan Tanner. Devět let po Dlouhoveského „zprávě“ o zázračném konfraktu vyšlo

⁵⁹ Tamtéž, s. 4.

⁶⁰ Tamtéž, Dedikace.

⁶¹ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Zdoroslaviček na poli požehnaném...* Praha, 1670, s. 23.

⁶² Tamtéž, s. 68. Antonín Škarka v *Půlstoletí českého písemnictví* uvádí pouze rok 1664.

v Jezuitské tiskárně v Praze Tannerovo krátké dílo *Svatá cesta z Prahy do Staré Boleslavě*, 1680 německy *Heiliger Weeg von Prag nachter Alt-Buntzel* u Jiřího Černocho a ještě roku 1690 latinsky jako *Via Sancta Praga Vetero-Boleslaviam*, opět u jezuitů. Nejedná se o duchovní poezii, ale o básnický text popisující kaple při Svaté poutní cestě doprovázený rytinami jednotlivých zastavení, na nichž je vyobrazeno 44 Madon, včetně staroboleslavské a scény ze života sv. Václava. Číslovka 44 připomíná stejný počet odříkaných loretánských litaní. České vydání z roku 1679 Jan Tanner dedikoval právě Janu Ignáci Dlouhoveskému. Na prvním vyobrazení českého palladia faksimile⁶³ německého vydání je v levém horním rohu zachycen Dlouhoveského erb a v pravém rohu latinský nápis „Ioannes Dlauhowesky Brapositus Pragensis“ – Jan Dlouhoveský, probošt pražský. Vpravo klečící postava donátora musí být sám Dlouhoveský. Odpovídá tomu i proboštské roucho a odložený čepec církevního hodnostáře. I takovéto drobnosti dokazují, jakou měrou autor zbožňoval staroboleslavskou divotvůrkyni.

Oslavu zázračného obrázku a chválu na Pannu Marii staroboleslavskou Dlouhoveský neomezil jen na *Požehnané pole* a *Zdoroslavička na poli požehnaném*, případně další z cyklu Mariana Ornythologia, o kterém jsme hovořili. Na konkrétní stopy nezlomné záliby v líčení přeslavné historie palladia narazíme i v knize českých modliteb z roku 1675. *Věvec nezvadlý z listí bobkového* obsahuje autorovo vyznání k Divotvůrkyni staroboleslavské a v následujících stranách připsal *Sumovní vejtah o svatém obrazu*⁶⁴ (mimoходом název podobný jako ve *Zdoroslavičkovi* z roku 1670). Dlouhoveský z funkce staroboleslavského kanovníka se nemalým vlivem zasazoval o to, aby hříšný člověk vykonal něco pro svou spásu a vydal se společně s ním a s ostatními na cestu k větší slávě Té, které zaslíbil vlastní duši. Náklonnost k mariánským milovníkům tak vyjádřil krom osobní účasti na poutích senzitivními slovy básníka a průvodce. Termín průvodce⁶⁵ není nějak náhodný ani samoučelný a úzce se pojí k slovesné tvorbě Dlouhoveského. Přímým směrem se dostáváme ke specifickým atributům barokního písemnictví v oblasti literárního žánrového začleňování, respektive k hledání žánrové diferenciaci. V případě *Ager benedictionis*

⁶³ TANNER, Ioannes. *Heiliger Weeg von Prag nachter Alt-Buntzel*. Prag, Georg Czernoch, 1680, Neustránková rytina.

⁶⁴ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Věvec nezvadlý z listí bobkového...* Praha, 1675.

⁶⁵ ŠKARKA, Antonín. *Půl tisíciletí českého písemnictví*. Praha: Odeon, 1986, s. 279.

a hlavně u *Zdoroslavička* nemůžeme říci, že se jedná pouze a jen o hymnologii. Zmínka o průvodci (Škarkův termín) je ve vyslovené žánrové nejednoznačnosti nabílední. Zejména u *Zdoroslavička*, kde se Dlouhoveský snažil poutníkům-čtenářům posloužit i coby jakýsi průvodce, jenž upozorňuje na zajímavé památky hodné jejich pozornosti.

9. Hlavní obecné rysy textů

Osobité rysy Dlouhoveského básnického díla byly dvojího druhu. Z hlediska tematického postupuje Dlouhoveský od obecného ke konkrétnímu. A za druhé šlo o formální podobu díla a rovinu žánrového synkretismu. Dlouhoveský se vymykal běžné produkci barokní mariánské poezie. Mariánská úcta v jeho literárním ztvárnění přešla od univerzální náboženské platnosti k rovině lokálně-patriotické a navíc se propojila s kultem zemského patrona sv. Václava. Výsledkem byla variace na mariánský kult, oslava Panny Marie staroboleslavské, úcta k Palladiu země české, k poutnímu místu, které mělo pro Čechy a katolickou víru nesmírnou hodnotu. Dlouhoveský motiv Bohorodičky konkretizací zakomponoval do určitého příběhu, ten je charakterizován časoprostorovým zasazením, tradicemi a legendou, již Dlouhoveský přikládal obzvlášť velký význam, neboť ji považoval za základní kámen vlasteneckého citění českého národa.

Oba texty slučuje primárně identické téma oslavy majestátu staroboleslavského palladia, ve druhém díle ale navíc slavíček chválí ještě další posvátné obrazy, nicméně meritum uctívání je v zásadě stejné. Důležité je, že jsou pochválena česká poutní místa. Vesměs můžeme říct, že uplatňoval hymnickou rozradostnělost a z církevní věrouky přenesl do textu ráz prosebné modlitby, zjevněji v textu *Zdoroslavička*. Ve verších propojoval náboženskou lyriku s vlasteneckou. Ve *Zdoroslavičkovi* jsou ale striktněji oddělovány celky lyrizovaných duchovních písní od celků legendistického epického vyprávění a popisného stylu zaznamenávaných událostí o zázračném palladiu a jemu podobných obrazech. V částech *Požehnaného pole*, kde právě skřivánek nepěl chvály na staroboleslavskou Matičku, autor zřídka upustil od básnického jazyka. Kupříkladu i vyprávění o historii palladia a přemyslovských knížatech Dlouhoveský zveršoval. Paralelně ve *Zdoroslavičkovi*

Dlouhoveský pozměnil žánr i způsob psaní a příběh ohraničil prózou, již stylizoval do chronologicky vyprávěné legendy.

Ager benedictionis obsahuje obligátní dedikaci vrchnosti, předmluvu k laskavým poutníkům staroboleslavským a autorovo vlastní věnování staroboleslavské divotvůrkyni. Oddílu duchovní poezie Dlouhoveský vyhradil celkem jedenáct písní a po nich přidal ještě tři klasické modlitby a jakýsi autorův doslov, že brzy po skřivánkovi přiletí slavíček „Bude zpívati pěkněji / Na Poli hlučně, zvučněji (...).“⁶⁶ Bezpečně víme proč a k jakému účelu Dlouhoveský tuto knihu napsal, aniž bychom vyňali autorova slova z kontextu. „Všecko k větší Cti a Slávě Boží / k rozmnožení pobožnosti a Pouti starodávní (...).“⁶⁷

U *Ager benedictionis* je pozoruhodné, jak zde Dlouhoveský varioval narativní pásmo, pojetí časovosti a úlohu lyrického subjektu. Jednou k čtenáři hovořil skřivánek, podruhé autor a někdy mluvila samotná hrdlička Panna Marie. U časovosti v *Požehnaném poli* narážíme na podvojnost. Dlouhoveský situoval příběh na den svátku Hromnic a ten konstruuje syžet *Požehnaného pole*, do něhož je zasazen příběh o sedmi skřivánčích povzletech. Čas tu vnímáme naprosto normálně, světsky obyčejně, váže nás k němu totiž ono prostorové zasazení do nefiktivního staroboleslavského místa ve středu české země, konkrétní kostel a povědomí o sváteční liturgii, která se každoročně opakuje. Skřivánek je rovněž součástí veškeré popsané pozemskosti. Má ale zvláštní výsadu být v bezprostřední blízkosti staroboleslavské Panny Marie a rozmlouvat s ní. Zvrat nastává v okamžicích, kdy si uvědomuje konečnost pozemského času, kdy se den schýlil ke konci, zavírá se i doba, v níž byl poblíž Královny Nebes, proto sílí jeho touha nalézt čas věčný, nepozemský u Panny Marie. Pozemskost skřivánka nyní omezuje a nechce už déle otálet. Toužebná láska jej zavádí k toužebným myšlenkám na smrt, ta ale zároveň vede k šťastné nekonečnosti, k cíli každého pravověrného křesťana. Dlouhoveský skřivánčí truchlivosti věnoval dvě písně o marnosti nazvané *Zavírka...* a příznačně *Poslední vale...*

⁶⁶ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Ager benedictionis...* Praha, 1670, s. 82.

⁶⁷ Tamtéž, s. 84.

9.1 Vanitas

Domníváme se, že tyto písně jsou jedněmi z nejzajímavějších v celé knize, neboť zdařile ozvlášťují monotónní sedmerý motiv ptačího oslavného letu. Jásavým skřivánčím povzletům Dlouhoveský kousek po kousku ubíral na bezstarostnosti a poté skřivánka dovedl až k pochmurnému zpytování nad marností světa. Nezavrhuje ho ani tak skřivánek jako sám autor, protože použité lexikální prostředky očividně zatracují svět lidský a ne ptačí. V předkládaných textech Dlouhoveského byla vanitas vepsaná do dvou celých písní neobvyklým fenoménem. Opět zde můžeme hledat reminiscence na Michnovu tvorbu, jež je dle Václava Černého ovlivněna jezuitskou spiritualitou, neboť i laik Michna podobně jako kněz Dlouhoveský byli znalí nauky Tovaryšstva Ježíšova. Principy jezuitského učení promítaly do tvorby antitetické cítění světa. Opovrženímhodná nestálost světa je protipólem spásy a božské podstaty.⁶⁸ V *České mariánské muzice* v písních o očistci⁶⁹ je nestálost vylíčena o dost drastičtěji než u Dlouhoveského. Ten ale do veršů distinktivně nezařadil michnovský akcent ohavnosti rozkládajícího se těla, pouze zde méně expresivně haní nestálost světa. Jeho básnický styl byl obecně charakteristický decentnějšími slovními výrazy.

Ó Světe, Světe	Co jen v tobě jest?	Kdo si rozjímá
Falešný Květe	marnost, chytrá lest	a připomíná
co budu zpívati	a krátkost života	krátkost věku svého
o tvé marnosti	nestálost, psota	sedmdesát let
bídě, žalosti	faleš a bída	osmdesát pět
chtěj mne poslouchati!	každého člověka!	Jest mnoho pro něho!
Dopřej mi chvíle	Tak nic jistého	Jestli které víc
neb s tebou mile	nejsi stálého	to nebude nic
Chci se rozžehnati.	než samá potupa.	než bolest, kříž jeho. ⁷⁰

⁶⁸ ČERNÝ, Václav. *Až do předsíně nebes*. Praha, 1996, s. 164 – 170.

⁶⁹ MICHNA, Adam. Česká mariánská muzika. In *Růže kterouž smrt zavřela*. Ed. Zdeňka Tichá. Praha: Odeon, 1970, s. 105 – 114.

⁷⁰ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Ager benedictionis...* Praha, 1670, s. 65 – 66.

Hned první slova básně přirovnávají svět k falešnému květu. Květina je v baroku snad nejtypičtějším symbolem pro pomíjivost a marnost světa. Dokonale tak naplňuje biblické Kazatelovo úsloví *vanitas vanitatum čili marnost nad marnost*. Barevnou krásu a svěží mladost voňavého květu nakonec vždy pohltí nevyhnutelný zánik. Počáteční exklamační epizeuxis doplňuje obvyklá enumerace negativisticky zabarvených slov příznačných pro eschatologické úvahy o smrti a o světě – faleš, bída, žalost, marnost, lest, nestálost, bolest, krátkost atd. Uvedené výrazy jsou obecně rozšířené v poezii tohoto charakteru, například i v básni Bedřicha Bridela *Co Bůh? Člověk?*⁷¹, ještě více v *Životě sv. Ivana* objevíme nápadnou lexikální shodu s Dlouhoveským, ačkoliv Bridel opovrhuje hlavně lidskou nicotností. Lyrický subjekt si zde sám klade zásadní otázku a sám také nachází jasnou, ale nelehkou odpověď. Objektem myšlenkových pochodů je vztah k času pomíjivému, tedy k pozemskosti a k času absolutnímu, tedy k věčnosti. O této principiální otázce tajemství víry lyrický subjekt předkládá podobenství dle sv. Jeronýma o králi Xerxovi, na které vzápětí sám odpovídá.

Svět svou marností	Jeden Muž vzácný	Ale ta věčnost
Proti Věčnosti	vysoce moudrý	jest ustavičnost
Nic jiného není	píše o Věčnosti	kdo se tam dostane
Nežli hodina	o Oceánském	buďto na dobrou
Proměny plná	Moří hlubokém	nebo stranu zlou
Stín pomíjející!	Dává podobenství!	vždyckny tam zůstane!
Tu je, tu mine	Nad něž hlubšího	V Nebeských radost
Byl, víc nebude	ani vyššího	v Propasti žalost
zhynul v okamžení.	Není žádné jiný.	nikdy nepřestane. ⁷²

Tyto vybrané verše jsou recipientovi dostatečným způsobem srozumitelné díky své vyčerpávající doslovnosti. Obsah zde jednoznačně zvítězil nad formou, které Dlouhoveský dal ráz svébytné rýmované úvahy nad světem a nekonečností.

⁷¹ BRIDEL, Bedřich. *Co Bůh? Člověk?*. In *Růže kterouž smrt zavřela*. Ed. Zdeňka Tichá. Praha: Odeon, 1970, s. 434 – 451.

⁷² DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Ager benedictionis...* Praha, 1670, s. 69 – 70.

Svou hloubkou a básnickou fantazií nemůže konkurovat metafyzické poloze Bridelových básní *Život sv. Ivana* nebo *Co Bůh? Člověk?* či makabrozní imaginaci a slovesné barvitosti Michnovy *Duše v očistcovém ohni* či Holana Rovenského *Kde tak rychle jdeme* nebo *Všichni lidé v světě*, přesto velice cenným způsobem zpestřil jinak jednotvárně zatíženou vlastní hymnologii.

Následující *Poslední vale, loučení a smrt Skřivánka takto toužícího* vlastně jen navazuje na předcházející píseň ve vytrvalém odsuzování všeho, co je spjato s tímto světem. Sugescí lexikálních prostředků zpodobnění nestálosti a hnusu implikuje účinný čtenářský paradox neodolatelné přitažlivosti tísně, smrtelného strachu a znechucení, jenž dodnes spolehlivě účinkuje. Protikladem nečistoty způsobené pozemskou marnivostí jsou třpytivá nebeská místa vystavená z nejvznešenějších a nejdražších materiálů. Neustálé přemítání o světě, Bohu a jejich vzájemném usouvztažňování vypovídá o dobovém vkusu a duševním rozpoložení barokního člověka. I v díle Dlouhoveského je lidský svět jen přípravou k nalezení věčnosti.

Ó třpytící	Žert, smích, žraní	Preč odstupte
se blyštící	preč tlachání	vetchlé bud'te
zlatem stkvoucí stavení	nechci vaší Muziky	šaty, v nichž jsem chodíval
Mramorové	Tancování	i Peřiny
neb Slonové	přestaň, zvoní	jste příčiny
Nebešťanův Lešení!	Nechte hluku i křiku!	že jsem se mrzce choval!
Táhnu k hrobu	Mám umřítí	Červi, hadi
V tuto dobu	od vás jíti	Štíři, žáby
Tohoto okamžení.	Smrt jest již na jazyku.	Budou má přikrývání. ⁷³

Meditace nad posledními věcmi člověka v menším rozsahu pronikla i do *Zdoroslavička*. Hned v úvodní písni *Slaviček na Poli požehnaném hlas libý vydává*...lyrický subjekt ostentativně neguje svět. Dlouhoveský tu opětovně rozvíjí často zastávaný pohled na svět jako pouhé falešné místo hodné opovržení, z něhož pramení jenom zklamání. Otázky nad smyslem pozemského bytí a v něm marné

⁷³ Tamtéž, s. 74 – 75.

hledání útěchy ze zármutku, jež by mohla ulehčit od životní tíhy, Dlouhoveský amplifikoval až k morbidnímu přání k vlastní smrti otevírající osvobozující cestu k Panně Marii. Ve verších této písně Dlouhoveský dával do ostrého protikladu zkažený lidský svět a nekonečnou dobrotivost nebeské sféry zcela v intencích jmenované jezuitské věrouky. Četné básnické přívlastky vyjadřující podvodnost, pohrdavé přirovnání světa k bratru mamonu ve třetí strofě vystihují skličující skepsi, od níž osvobozuje jen Panna Marie. V páté strofě Dlouhoveský pravdivě narážel na vždy platnou zkušenost člověka s druhými lidmi. Léto jako alegorie bezstarostného života v oslnivém světle světa plného zdánlivých přátel střídá pád do temné zimy osamění, duševního chladu a následného prozření z klamu.

3.
Co mne může ošemetný
Svět tento, medle dáti?
Neb Bratr jeho podvodný
Mámon připovídati!
Nestojím o nic jinšího
Mám dosti ó Matičko!
Aniž žádám co lepšího
Tys mé zlaté srdíčko.

5.
Hledal jsem často přítele
Věrného Tovaryše
A v zármutku těšitele
Smutně ztrápené duše!
Všichni při mně v Létě stáli
Dokud štěstí sloužilo
Ale v zimě utíkali
Protivné když nastalo.⁷⁴

Hořkou pravdu o bezvýznamné smyslovosti v sedmé strofě ještě zesiluje kající uvědomění si hříšných skutků a následně emotivně provolané odvrácení od smyslu lidské existence v desáté sloce je posledním stupněm k nalezení věčné blaženosti pod ochranou Panny Marie.

7.
Již dosti Světe podvodný
Šálils, mé Smysli mámil
Bychť sloužil, nejsi Cti hodný
Byťs mne víc loudil, vábil!
Neslyším aniž nevidím

10.
Proč jsem pak ještě zde dýle!
Ve zdejší pohostině
jak by bylo umřít milé!
Pod pláštěm tvým a Stínem!
Přijdiž a mě neopouštěj

⁷⁴ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Zdoroslaviček na poli požehnaném...* Praha, 1670, s. 115 – 116.

Co jiného před sebou
Především skutkův se stydím
Padám Matko před tebou.

Ó Matičko zlatičká
Pádu hříchu nedopouštěj
Má ze všech jedinička.⁷⁵

Autor mohl básně reflektující lidové pravdy o světské prostopášnosti a pomíjivosti začlenit do knihy i z módních pohnutek, nicméně určitý vliv na onu ponurost můžeme přičíst třeba i těžké nemoci, kterou zakusil v relativně mladém věku 27 let, kdy byl konfrontován se smrtí.

9.2 Divadelnost

Nepřehlédnutelným spojovatelem obou knih je autorův způsob neotřelé výstavby oddílů písní, který v lecčems připomíná divadelní hru. Jednotlivá dějství (oddíly básní) vždy předchází stručnému, ale výstižnému otevření (krátký lyricky vyprávěný úvod) příběhu a teprve poté následuje samotná píseň. V *Ager benedictionis* je oproti *Zdoroslavičkovi* žánr dramatu zakomponován přímo, což Dlouhoveský i graficky zaznačil. Přesně po způsobu divadelní hry rozdělil promluvy jednotlivých aktérů mezi skřivánkem Gabrielem a hrdličkou Pannou Marií v písni *Tažebné, smutné a bolestivé Rozmlouvání Skřivánka a Hrdličky*. Dlouhoveský tuto píseň složil k příležitosti dne 25. března, kdy podle svatých Otců měl být stvořen svět a hlavně kvůli události kdy „(...) Syn Boží na Kříži nevinně pro Spasení lidské usmrčen (...)“⁷⁶ Skřivánek se ptá truchlící hrdličky, proč tolik vzdychá, ta mu plačky odpovídá. Zvláštní význam bolestného lkaní hrdličky má výzva ke spoluutrpení, které má být pro mariánského milovníka hlavním poselstvím písně.

Skřivánek Gabriel:

Svatá Panno proč tak vzdycháš
proč tvůj Obličej zatmíváš?
s tebou radost Světa klesá

Hrdlička Maria:

Ach, ach což nemám vzdychati
nemohouce se dívati
na trpkou smrt, těžké rány

⁷⁵ Tamtéž, s. 116 – 118.

⁷⁶ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Ager benedictionis...* Praha, 1670, s. 60.

všechna krása vadne
jakžto polní kvítek chřadne.

Synáčka milého
na Kříži umučeného.

Skřivánek:

Ctná panenke proč tak kvílíš
kam bolestným Srdcem cílíš
Mečem prutkým proniknuté
tvé Srdéčko vidím
těch bolestí nenávidím

Hrdlička:

Ach což nemám proč kvílití
an vidím Synáčka mřítí
není místa
není zdraví
na bolestném Těle
kvilte se mnou Spasitele.⁷⁷

Výpověď hrdličky pokračuje a oba aktéři jsou neskonale zarmouceni. Dramatičnost vypjaté chvíle Dlouhoveský podpořil výrazy přibližujícími míru Kristova utrpení a také Mariiným zoufalým zvoláním. Slova, která chtěl zvláště zdůraznit pro svou naléhavost, v první strofě tělo Krista a kříž jako předmět utrpení, zapisoval velkou literou. Exklamační zvolání „ó hrozné Divadlo“ jakoby sugerovalo čtenáři divadelní patos scény umučení.

(...) synáček jednorozený
na Kříži visí ztrýzněný
oteklá Tvář
Oči milé
Krví jsou zalité
Ruce i Nohy přibité.

Šest Tisíc ran tělo svaté
šest Set, šest a šedesáte
od Katanův jest vystálo
ó hrozné Divadlo
kohože srdce nevadlo!⁷⁸

⁷⁷ Tamtéž, s. 60 – 62.

⁷⁸ Tamtéž, s. 62.

Mluvíme-li o obecných rysech obou textů, je vhodné, abychom pro komparaci našli analogický text, respektive dva texty. Ve *Zdoroslavičkovi* scénu oplakávání Dlouhoveský pozměnil. Divadelní formu dialogu v jedné písni zcela vypustil a koncipoval jej jako sice lyrizovanou, leč klasickou modlitbu, vždy zakončenou opakováním Ó Maria Panno Nejmilejší. Dlouhoveský tak rozhovor rozštěpil do dvou písni. V první k Marii nepromlouvá už slaviček (skřivánek). Ptačí bytost zastoupily žalostné tovaryšky dcery Jefte, jinak věrné lidské duše, které hodlají s Marií prožívat spoluutrpení. Maria k nim sice promlouvá, ale až v následné písni „(...) pročež na místě Slavička sama je laskavé vítá.“⁷⁹ Kristovo martyrium je zde popsáno o něco expresivněji vrstvením přívlastků zmučeného těla. Apel zaměřený na společné prožívání a uvědomění si utrpení doprovází opětovné citoslovečné exklamace.

Bolestné a žalostné Tovaryšky...

2.

Pověz nám milá Matičko
proč jest tvé smutné Srdíčko
ó přemilá holubičko
oznam jen pověz slovíčko
Ó Maria Orodovnice
Panno Nejmilejší.⁸⁰

Bolestná Matka Boží.

4.

Hle jak na Kříži rozpjatý
nemá zdravý hlavy, paty
ó lide můj!
po všem Těle zohavený
sinalý, černý, zbarvený
Ó Duše má.⁸¹

⁷⁹ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Zdoroslaviček na poli požehnaném...* Praha, 1670, s. 156.

⁸⁰ Tamtéž, s. 154.

⁸¹ Tamtéž, s. 157.

9.3 Básnický styl

Míra básnického talentu Jana Ignáce Dlouhoveského je poněkud diskutabilní. Za povšimnutí stojí, jak technicky ovládal um dávat písním náležitou formu. Verše *Požehnaného pole* i *Zdoroslavička* nejčastěji rámovaly jednoduché gramatické a střídavé rýmy. Také strofická výstavba je zvládnuta na dobré úrovni a podle potřeby autor střídal například osmiverší s šestiverším, a tak dodával často fádnímu litanickému obsahu na atraktivitě alespoň tímto způsobem. Nikde nenacházíme násilně roubované výrazy nejistého básníka.

Náš slaviček příliš toulavý

12.

Za ní vzhůru pospíchejte
v pláči, v zármutku vzdychejte
udělí Svaté Pomoci
osvítí vás v temné Noci
Královno hory Nebeské
uděl Milost Vlasti české.⁸³

Sedmero pozdvižení

Vstávej Skřivánku vstávej
z Roli ponížený
po zimě dlouhé zavítej
Přival jest zrušený (...)⁸²

Ačkoliv je Dlouhoveského poetika plná nadšené vzletnosti a sentimentálních nálad, autor není s to dostatečně výsostným slovem básníka vyjádřit něco tak velkého jako je láska a obdiv ke Kristově Matce. Mějme však na paměti, že Dlouhoveského poezie je také značně církevně tendenční, a proto z ní jen zřídka kdy vymizel podtext modlitby ať už děkovné, prosebné nebo oslavné. I proto málokdy nacházíme barvitou metaforičnost pocházející ze světského slovníku. Výjimky potvrzující pravidlo objevíme tam, kde se Dlouhoveský nepokoušel slova svázat do veršů oslavné písně. Máme tím na mysli jednotlivé lyrizované nadpisy, kde autor neočekávaně vládne slovem nejlépe. Dlouhoveský lakonickým a přitom lehce plynulým jazykem zastihuje samotné litanické písně, které by naopak měly být projevem nejvyššího básnického ducha. Lze ocenit, jak se Dlouhoveský snažil držet motivu skřivánkova zpěvu použitím metafory, jenž vykresluje zelené koruny stromů jako místo podobné

⁸² DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Ager benedictionis...* Praha, 1670, s. 26.

⁸³ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Zdoroslaviček na poli požehnaném...* Praha, 1670, s. 166.

chrámovému kůru, ptačí zpěv jako lidský hlas nebo laděný nástroj zase evokují specifické cizorodě a odborně znějící výrazy z oblasti hudby.

„Připadl zase k zemi Skřivánek náš / a tu jakoby maličko pooddech / vzhůru zas vzhůru v svém zeleném kůru takt dává / a spolu alt zpívá / nebo se jemu hrdlička v doupatech lesních, v rozsedlinách skalních, ozývá / a sama diškant začíná.(...)“⁸⁴, „Pobožný mariánský poutníku / Matky Boží laskavý Milovníku! Líbili se tobě tato polní eccloga podletní a jarní muzika / od skřivánka ještě nezvyklého / a teprv po zimě své hrdýlko štytujícího / a jazejček zvostřícího (...).“⁸⁵

Předešlá deminutiva zase zdůrazňují roztomilou spanilost ptačích bytostí. V citované pasáži Dlouhoveský mluví o ekloze⁸⁶, ovšem v pravém slova smyslu nemá s pastýřskou venkovskou idylou nic společného. Dlouhoveský se pokoušel napodobit Kadlinského, v jehož *Zdoroslavičkovi* je tento typ básně běžný. I metafora ptactva jako kůru pějícího svou muziku pochází z Kadlinského *Písně milostné nevěsty Ježíšové v podletí*.⁸⁷ Jan Malura hovoří o žánru tzv. antiéklogy na příkladu *Zdoroslavička* Felixe Kadlinského, k němuž má blízko i Dlouhoveský. Antiékloga zachovává obsah, motiviku i lexikum, ale posouvá smysl sdělení. Kadlinský psal své skladby jako kontrafakturu světské poezie.⁸⁸ Prvky nekorespondující se zavedeným tématem mariánské hymnologie nalezneme v obou textech v souvislosti s pojmenováním Panny Marie výrazem charakteristickým pro barokní poezii hlásící se k antickým motivům. V samém závěru *Požehnaného pole* je jméno Panny Marie nahrazeno antickou bohyní Dianou a stejně je tomu tak v jedné z posledních písní ve *Zdoroslavičkovi*. Symbolicky v knížkách zastupuje charakteristickou úlohu staroboleslavské Divotvůrkyně jakožto milované ochránkyně a vládkyně, u níž se nábožně seskupují rozliční ptáci a jiná zvířátka tak jako věrné křesťanstvo.

⁸⁴ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Ager benedictionis...* Praha, 1670, s. 38.

⁸⁵ Tamtéž, s. 30.

⁸⁶ Už Antonín Škarka si tohoto nevýstižného názvu povšiml. Pro upřesnění uvádíme, že termín eccloga čteme až v nadpisu druhé písně *Pobožný mariánský poutníku*. Ze Škarkovy studie není totiž jasné, který nadpis měl na mysli. Viz ŠKARKA, Antonín. *Půl tisíciletí českého písemnictví*. Praha: Odeon, 1986, s. 278.

⁸⁷ KADLINSKÝ, Felix. *Zdoroslaviček v kratochvilném hájičku postavený*. In *Růže kterouž smrt zavřela*. Ed. Zdeňka Tichá. Praha: Odeon, 1970, s. 523 – 581.

⁸⁸ MALURA, Jan. K žánrové diferenciaci poezie v době baroka. *Česká literatura*. 2008. roč. 56, č. 2, s. 155 – 181.

„K sobě všecko potahuje / kuřátka, spolu zviřátka / k Diáně shání hovádka.“⁸⁹ Dalším důvodem proč bohyně Diana vhodně symbolizuje Marii, je v neposlední řadě její panenství. „Ej toť pravá Diána / mezi lesy jest Panna / jděte k ní zviřátka!“⁹⁰ I tuto polohu lesní bohyně Diany Dlouhoveský převzal z veršů Kadlinského.

10. Zobrazení Panny Marie

V analyzovaných dílech jsme také zaznamenali bilaterální tendence v autorském zobrazování staroboleslavského palladia, které se však vzájemně prolínaly. V zásadě tato teze stojí na proměnlivém principu postupu od významu k výrazu a naopak. První, abstraktní, duchovní rovina měla blíže k obecnému povědomí o vlastnostech nadpřirozené bytosti a kanonickým představám o Královně nebes. Matérii palladia zastíňovala alegorická složka mariánské svatosti. Druhý přístup byl v doslovném smyslu prozaický. Zobrazovatelem svatosti a všemohoucnosti Panny Marie byl příběhem a místem zatížený hmatatelný artefakt symbolizující spásu, ochranu, národní cítění a příslušnost ke katolické víře, proto jej také spatřujeme téměř výhradně u prozaických pasáží ve *Zdoroslavičkovi*, kde autor skryl Pannu Marii za epické vyprávění o zázračném předmětu. Dlouhoveský oba tyto přístupy přetransformoval do jediného. Písně se tak až na výjimky vztahují ke konkretizované Panně Marii. Mají sice standardní podobu rozličného repertoáru mariánské modlitby, od děkovné, prosebné nebo oslavné, ale Dlouhoveský je předkládá způsobem, jemuž mohou rozumět pouze Češi. Vlastenectví, příslušnost k českému národu a jazyku emocionálně aktualizuje mariánskou zbožnost. Takováto aktualizace propůjčuje písním implicitní ráz ryze intimního charakteru. Palladium dávalo Čechům poslední naději a zároveň jim pomáhalo uvědomovat si ztotožnění se samozřejmostí křesťanského národa, jehož záštitou byl legendární sv. Václav, vždy poslušný Kristu a Matce Boží. Přesněji řečeno ztotožnění s katolickou samozřejmostí. Výchovný ráz katolicismu pronikal chtě nechtě i do duchovní poezie. Těchto pravd si byl Dlouhoveský vědom. Ve verších *Ager benedictionis* sounáležitost palladia se sv.

⁸⁹ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Ager benedictionis...* Praha, 1670, s. 53.

⁹⁰ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Zdoroslaviček na poli požehnaném...* Praha, 1670, s. 182.

Václavem nalezneme přímo, ve *Zdoroslavičkovi* vytane jen ze znalosti příslušné legendy o pohanském původu kovu, ze kterého vznikl symbol křesťanské víry.

Smutný a truchlivý Skřivánek.

Ach chmurný kam se obrátím
v tomto světě bídným
své já naděje nestrátím
Budu tak upřímným
Půjdu kde mně vyznačuje
Kníže České oznamuje
Obranu bezpečnou.⁹²

Slaviček když toto odzpíval...

7.
Z rukou vyšel pohanských
přišel do křesťanských
Kontrfekt MARIE
došel Korun Královských
Ozdob pěkných a panských (...)⁹¹

V *Požehnaném poli* se setkáváme s univerzálními tradičními výrazy jako Boží Rodička, Matička Boží, Svatá Panna, Matička milostivá, Královna Nebeská, Orodovnice, Hvězda mořská nebo biblická choť Šalamounova. O něco nápaditější pojmenování Marie jako temnost Denice, běličké lilium nebo holubička nejsou tak častá, ale i ta mají přímou spojitost s křesťanstvím. Konkretizací pak Matka nebo Panna Boleslavská, Panna Marie staroboleslavská a Královna staroboleslavská. Dlouhoveský staroboleslavské poutní místo považoval za středobod, srdce země, pravděpodobně i za na nejposvátnější místo v Českém království a Pannu Marii za Prostřednici českého národa. V *Požehnaném poli* je toto pojmenování Marie jako Prostřednice poměrně frekventované.

(...) ó Prostřednice naše!
z Srdce Země České (...)⁹³

Ty jsi prostřednice Českého Království
Temnosti Dennice (...)⁹⁴

Naproti tomu ve *Zdoroslavičkovi* se s Prostřednicí setkáme spíše marginálně. Lyrický subjekt zde více uplatňuje obrazné pojmenování spjaté se starozákonním textem Písma a mariánský atribut příslušnosti palladia k místu ve Staré Boleslavi a

⁹¹ Tamtéž, s. 181.

⁹² DLOUHOVSKÝ, Jan Ignác. *Ager benedictionis...* Praha, 1670, s. 52.

⁹³ Tamtéž, s. 20.

⁹⁴ Tamtéž, s. 31.

také epiteton zlaté barvy, která jednak symbolizuje královský majestát Marie a její pozemskými barvami nevyjádřitelnou nadpřirozenost a za druhé také barvu zázračného lesklého medailonu, jenž je personifikací Marie. Písňe mají rovněž výrazný milostný nádech zásluhou vášnivého vyznání mariánského ctitele.

Slaviček na Poli Požehnaném ...

1.	2.
Miluji tebe velice	Kohožbych více miloval
Matičko Boleslavská	Nad tebe, Matko zlatá
Neb jsi ta krásná Dennice	A s čím se lépe radoval
Praví to všem to všem tvá Láska! (...) ⁹⁵	Než s tebou Panno Svátá (...) ⁹⁶

Slaviček od Staršího Bratra svého...

7.
Zlatická jsi matička
v Boleslavi
zdáš se býti maličká
v divným Kovi (...) ⁹⁷

Slaviček když toto odzpíval...

11.
Ó přemilá Matičko
Zlaté Rájské Jablíčko
naše potěšení
Noemská holubičko (...) ⁹⁸

Vidíme, že Panna Maria je metaforicky spojována se světlem, lépe řečeno s božským světlem – Lux Dei, z něhož sálá dobrota, ochrana a víra a je protikladem temnoty hříšnosti. Médium světla symbolizuje zlatá zářivá barva. Ta také zračí božskou podstatu a moudrost. Lyrický subjekt nazývá Marii krásnou Dennicí, jinde zase temnosti Dennicí, zářící planetou Venuší. Biblická aluze na rajské jablko s tradičním starozákonním příběhem knihy *Genesis* příliš nekorresponduje. Panna Marie bývá sice ve výtvarném umění vyobrazena s malým Ježíšem a jablkem, ale tento detail značí Kristovo snímání hříchů světa. Zde má rajské jablko blíže funkci prosté hyperboly a eufonického prostředku. Odkaz na noemskou holubici z knihy *Genesis* připomíná Marii jako zvěstovatelku božího míru na Zemi a spásy lidské duše.

⁹⁵ DLOUHOVSKÝ, Jan Ignác. *Zdoroslaviček na poli požehnaném...* Praha, 1670, s. 114.

⁹⁶ Tamtéž, s. 115.

⁹⁷ Tamtéž, s. 177.

⁹⁸ Tamtéž, s. 182.

10.1 Milostné motivy

Václav Černý u Michnovy duchovně milostné lyriky rozlišoval několik typů lásky k božské podstatě.⁹⁹ Vzhledem k tomu, že krom poetického vlivu Kadlinského nacházíme u písní Dlouhoveského i michnovské ozvěny, proto lze toto rozčleňování aplikovat i na jeho tvorbu, kde je nejčastějším typem milostný vztah mariánského ctitele k Marii. Přestože autor sám anebo lyrický subjekt skřivánka a slavička nazýval Pannu Marii jako svou milenkou a zahrnoval ji emocionálně vypjatými deminutivy, vždy je to láska především cudně dětinská, synovská. Prvky mystické erotiky srdcebolných povzdechů a tělesných slastí směřujících k objektu milostné vášně jako třeba u Michny zde na takové úrovni nenacházíme, jakkoli jsou lexikálně shodné a dokazují, že Dlouhoveský Michnovu poezii dobře znal.

Dalším typem jsou u Michny a i Kadlinského rozšířené mysticko-erotické motivy sňatku duše nevěsty s ženichem Kristem dle starozákonní *Písně písní*, které nalézáme i u Dlouhoveského, ale v opačném vztahu než bývá zvykem. Ženichem je tentokrát věřící křesťan, poutník a mariánský ctitel. V předmluvě *K laskavému poutníku v Požehnaném poli* autor cituje ze sedmé kapitoly *Písně Šalamounovy*.

„Pod', pod' Milý můj, vyjdeme sobě do pole. Hlas jest oné zapálené láskou Milenky Nevěsty a Choti Šalamounové, nebo již zima pominula / přívál odešel a pominul / vstaň, pospěš tebe já zůvi, ó Ženichu Mariánský! Tobě tato slova opakuji ó milovniče Matičky Boží starožitné a v Čechách nejstarší, nejpřednější, nejvzácnější, Nejsvětější, Nejdívnější a Nejzáračnější.“¹⁰⁰

Na přímé spojení mariánského ženicha s Marií už jinde výslovně poukázáno není. Navíc se nejedná ani o žánr duchovní milostné písně, ale jen o lákavé pozvání mariánského ctitele. Mystický sňatek je proto pouhým prostředkem určité stylizace, možná až manýrou, neboť nejintimnější milenecký poměr ženicha a nevěsty záhy nahrazuje jiný obligátnější vztah mezi mariánským milovníkem a Matkou Boží, záštitou země, jejíž velikost je důkladně změřena četnou hyperbolou plnou

⁹⁹ ČERNÝ, Václav. *Až do předsíně nebes*. Praha, 1996, s. 171 – 173.

¹⁰⁰ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Ager benedictionis...* Praha, 1670, s. 1.

superlativních přívlastků. Milostnou náklonnost dalšího charakteru chápeme význačným vztahem Marie k božskému Choti, jenž je zároveň Otcem i Synem. Mateřská láska vyjadřuje účast nad ztrýzněným Synem a druhým motivem je úloha Marie jakožto božské nevěsty. V *Požehnaném poli* je v písni modlitebního růžencového typu *Přestala hrdlička vpíti...* představeno nejprve Mariino mateřství a v dalších strofách vystupuje jako Boží nevěsta. Povětšinou z písní, kde narážíme na evangelijní motivy příběhu božské rodiny, Dlouhoveský vypustil motiv vlastenecké, zemské příslušnosti a Marii znázornil v páté strofě v obecné univerzální ideji rodičky našeho Vykupitele z hříchu a Orodovnice. Marie v osmé strofě ztělesňuje důvěrné splnutí Matky a Nevěsty s podstatou Trojjedinosti Boha. V desáté strofě lyrický subjekt emfaticky kupí obvyklé metafory nekonečné božské dokonalosti Marie. A ve dvanácté je v poezii Dlouhoveského málo vídaná metaforická, ale jasná představa Marie jakožto cesty k Bohu. Panna Marie je i přes svou nezměrnost a moc předstupněm, stezkou k nejvyšší milosti Boha.

Přestala hrdlička vpíti...

5.

Zplodilas tělo k trýznění
Krev červenou k vycezení
To k našemu vykoupení
Sprostila nás zatracení
ó Maria
Ó Orodovnice
Panno Nejmilejší.

8.

Radůj se tehdy Maria
že jsi Máti Ježíšova
vyvolenou Otce Boha
Nevěstou svatého Ducha
Ó Maria
ó Orodovnice
Panno Nejmilejší.

10.

Stánek jsi Božské Milosti
Trůn jsi jeho Velebnosti
Zrcadlo Boží Moudrosti
Nádoba Vyvolenosti
Ó Maria
Ó Orodovnice

12.

Pro tvého Krista Ježíše
přiveď do nebeské Říše
neb jsi po něm Cesta pravá
ve všech stezkách neomylná
Ó Maria
ó Orodovnice

Také z vybraných veršů *Zdoroslavička* vyznačuje oddaná upřímnost. a tetelivé štěstí zamilovaného vyjadřují podobné a občas shodné výrazy jako u Michnovy *České mariánské muziky*, rozkoš, srdíčko, pěkná holubička, ale citový pud táhl lyrický subjekt jednoznačně k matce ochranitelce, k jediné jistotě a spravedlnosti a naposledy k prostřednici českého národa. Neunikla nám také zhuštěnost několikerého titulování stejné osoby v první strofě, jež postupně graduje až k infantilnímu oslovování.

*Slaviček na poli požehnaném**hlas libý vydává...*

8.

Že jsem kdy jen dříve neznal

Tebe, ó Matko zlatá!

Aneb spíše nemiloval

Má rozkoš Panno Svatá!

Ostatní léta daruji

Ó Pěkná holubičko

Všechno od sebe varuji

Jen tě zlaté Srdíčko.¹⁰²*Skřivánek slavička pamatuje...*

3.

K komuž bych se utíkal

v mé těžkosti

Outočiště kde hledal

v truchlivosti!

Jen v tebe Matičko

zlaté láskou Srdíčko

ó Maria

Ó ze všech rozmilá.¹⁰³

¹⁰¹ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Ager benedictionis...* Praha, 1670, s. 46 – 48.

¹⁰² DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Zdoroslaviček na poli požehnaném...* Praha, 1670, s. 117.

¹⁰³ Tamtéž, s. 176.

10.2 Vládkyň nad živly

Slaviček z požehnaného pole také Pannu Marii vzýval jako všemocnou vladařku nad čtyřmi živly. Číslo čtyři bývá stavěno do protikladu k trojce, která pochází od Nejsvětější Trojice a je tedy božského původu. Proto čtyřka zastupuje spíše pozemskost. Numerika čtyř živlů pochází již z antické tradice.¹⁰⁴

Ve čtyřech písních jdoucích bezprostředně za sebou je opět Panna Marie konkretizována jako „nejsvětější Královna Nebeská v své Staré Boleslavi nade všemi čtyřmi živly panuje (...).“¹⁰⁵ Úcta, které se Divotvůrkyně těší, zahrnuje explicitní díkuvzdání za ochranu člověka před nebezpečím, jaké mohou způsobit povětrí, oheň, voda a země. Živly jsou stejně tak metaforou neřestí¹⁰⁶, od nichž má Panna Marie člověka odvrátit.

V sedmé strofě je Panna Marie titulována „lékařkou životní“, je tedy uzdravovatelkou lidské mysli. I použité lexikum navozuje dojem, že **Paní nad povětrím** thaumaturgicky očišťuje ovzduší pravověrného křesťana, mariánského milovníka od smrtelné morové nákazy vzteklosti a lidské jedovaté hříšnosti.

5.
Povětrí jedovaté
pro ty hříchy proklaté
které Lidi souží
Celé jest očištěné
na Nebi obnovené
Lásku, Milost Svítí.

6.
K MARIJI pospíchejte
Morní Ránu skrotíte
vládne nad povětrím!
Čistí, Jed odvracuje
vzteklost Morní skrocuje
Smrt sobě podrobuje.¹⁰⁷

Paní nad ohněm krotí prudkost a jízlivost plamenů, jež člověku nemohou uškodit, pokud dostatečně ctí Její nejsvětější jméno.

¹⁰⁴ ROYT, Jan. – ŠEDINOVÁ, Hana. *Slovník symbolů*. Praha: Mladá fronta, 1998, s. 18.

¹⁰⁵ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Zdoroslaviček na poli požehnaném...* Praha, 1670, s. 120.

¹⁰⁶ ŠKARKA, Antonín. *Půl tisíciletí českého písemnictví*. Praha: Odeon, 1986, s. 280.

¹⁰⁷ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Zdoroslaviček na poli požehnaném...* Praha, 1670, s. 121 – 122.

1.
Vládne Ohněm MARIA
jeho průdkost odnímá
jízlivost skrocuje!
Plamen hned udušuje
když se on popůzuje
nenadále jíti.

4.
V Ohni hoří pálcivém
člověk smutný, jízlivém
však jest bez ouhony!
Z Pece z ohně vystává
MARIJI chválu vzdává
V Staré Boleslavi.¹⁰⁸

Píseň z cyklu o čtyřech živlech o **Paní nad vodou** Dlouhoveský básnický vyjádřil nejlépe. Zdařilá alegorie lidského života jako vratké lodi plující na nebezpečném moři, jež symbolizuje nedozírný svět, obsahuje sedm strof, kde lyrický subjekt v truchlivém zoufalství zcela osamocen se plaví za nastalé bouře. Jediným východiskem a poslední nadějí na utišení bouře je pro bloudícího člověka volání k Matce Bohorodičce. Atmosféra této básně je díky užitým metaforám o křehkosti života v bezbřehém světě a rétorické otázce bloudící duše nadprůměrným počinem autora a dokazuje, že opravdu uměl dát básni nejen vhodný výraz a obraznost, ale i myšlenkovou hloubku. Vše je podřízeno motivu plující lodi. Panna Marie staroboleslavská symbolizuje mořskou hvězdu, což je reminiscence na tradiční symbol Marie (např. hymnus *Zdravas, hvězdo mořská – Ave Maris Stella*), bez níž by plavci – lidské duše byli ztraceni. Oceánské dálavy a výrazy jako plavci, marináři a antikizující označení Polárky - Cynosura evokují spíše světskou poetiku. Veršům také napomáhá i skutečnost, že Dlouhoveský odňal z básně dominantní modlitební strojenost.

2.
Lodi hybká, vrtkavá
Pohroma již přistihla
Kam se podějeme?
Budem k matce volati
MARIJI hned vzývati
dá nám vzpomození.

6.
Z daleka ji vzývají
pomoci nabývají
plavci, Marináři
Pravá jich Cynosura,
v níž bezpečnost veliká
všelikým neštěstím.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 123 – 124.

3.
Hvězdo Mořská svítící
Ve dne, v noci sloužící
Buď nám ku pomoci!
Nemáme již žádného
Kdoby vytrhls toho
dejž k břehu přijíti

7.
Moře Svět jest bouřlivé
v kterým se my plavíme
Pomoz vybřednouti!
bychom nevtunuli
v něm skrz hřích nezhyuli
MARIA buď s námi.¹⁰⁹

Kvartet písní uzavírá **Paní na Zemi**. Předcházející jinotaj vymizel a nahradil jej čirý pragmatismus prosebné modlitby za ochranu země před hrozící neúrodou, nepřáteli, hněvem Syna Božího a ztrátou víry, za niž lyrický subjekt v šesté sloce poněkud imperativně prosí. Ze všech čtyř písní je zde zemská sounáležitost s konkrétní Pannou Marií nejviditelnější a zaznamenáváme také počínající prosby za bdělost nad milovanými Habsburky, jako je tomu v deváté strofě. O této Dlouhoveského apologetické loajalitě jsme psali jinde.

6.
Ať v Zemi Pokoj máme
Ourodu poznáváme
V službách tvých trváme!
Srdce naše studené
rozpal, vzbud' k Lásce vděčné
jak Předkové naší.

9.
Znáš ty Dům rakouský
v kterým zůstáváš vždycky
Nedáš mu škoditi!
Popřej ať nepřátelům
hrozný jest Protivníkům
nad nimi svítězí.¹¹⁰

Adorování Madony způsobem rozněžněného chvalo zpěvu je ve *Zdoroslavičkovi* jen součástí většího literárního komplexu či útvaru. Formální kompozice *Zdoroslavička* (mluvíme teď o celé knize) střídá žánr historie o kultovním poutním místě a obrázku s fabulačně jednoduššími naučnými pasážemi o posvátných lokalitách a předmětech s žánrem mariánských duchovních písní, mezi něž autor vkládá modlitby, ale ke konci také text převzatý. Dále v oddíle o historii poutního místa vystupuje autor jako přímý účastník a svědek poutních procesí, kde

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 126 – 127.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 129 – 130.

čtenáře s reportážní přesností exaltovaně informuje o vlastní zkušenosti. Například, když vzpomíná na jednu z poutních cest. „Líto mně bylo začalo slyšeti / když se pobožní poutníčkové v Staré Boleslavi na knížky ptali (...).“¹¹¹ Nebo zde: „(...) duchovním vůdcem jsem býval (...).“¹¹²

Nejpregnantněji tento mozaikovitý literární útvar označil Dlouhoveský už v názvu *Zdoroslavička*, když čtenářům předložil „zprávu“ o svatém obraze Panny Marie, neboť se nám nezdá příliš vhodné přisoudit mu označení kancionál nebo jen sbírka mariánské poezie. Ta se spíš lépe uplatní u *Ager benedictionis*, kde se synkreticky snoubí literární estetika duchovní písně se světskými prvky milostného okouzlení, epická hagiografie a křesťanská religiozita modliteb. Z hlediska formy se tak *Ager benedictionis* jeví o poznání komplexnější. *Požehnané pole* se sice žánrově odstiňuje, ale zůstává v jednom celku. Ve *Zdoroslavičkovi* je žánrová fragmentace vrstvena do výsledného tvaru vícero celky.

V oddílech písní obou textů nalezneme společné motivy, básnické tropy i figury. Totožná je také Dlouhoveského snaha obměňovat v písních lyrický subjekt (převládá slaviček, méně už Panna Marie). Slaviček tak jako skřivánek během jediného dne prozpěvuje oslavné a prosebné písně k Panně Marii, avšak ve *Zdoroslavičkovi* zmizel symbolický motiv sedmi povzletů, na kterých stavěl příběh *Požehnaného pole*. Pokud na *Zdoroslavička* nahlédneme jako na celek, zjistíme, že ani pouhá třetina knihy není věnována duchovní písni. Oddíl mariánské poezie, pokud z něj vyjmeme hymnické zpěvy ke staroboleslavské Madoně, evokuje spíš poutní knihu jednotlivých zastavení doplněnou tu o zveršovaný historický a místopisný komentář, tu o děkovnou a oslavnou píseň, růženec nebo jiný druh modlitby. Prostor se už neváže pouze ke Staré Boleslavi, ale slaviček navštěvuje a chválí i jiná poutní mariánská místa. Formální struktura připomíná Tannerovu modlitební knížku poutních zastavení, vydanou o devět let později. Dlouhoveského slavík postupně letí ke staroetinské Bavorské Divotvůrkyni, od ní k loretánské Madoně, ke dvěma svatovítským obrazům Blahoslavené Panny, poté do kostela sv. Jakuba na Starém Městě, k vyšehradské Dešťové Madoně, opěvuje Svatohorskou Pannu Marii, Zbraslavskou Madonu, a až po napomenutí staršího bratra skřivánka se

¹¹¹ Tamtéž, s. 26.

¹¹² Tamtéž, s. 27.

navrací do Staré Boleslavi. Od autora se dovídáme, že „Do čtyřycíti Obrazů počítá Zázračných Království naše České“ a také „(...) ty on zde všecky v Originálu a začátku jich, předněti a zpěvem svým vychvalovati mnil (...).“¹¹³ Stereotypní vyjmenovávání posvátných míst odpovídá celkové koncepci Zdoroslavička, aby mariánský poutník byl především dobře poučen a připraven. Ráz katecheze podporuje další tentokrát čistý náboženský žánr praktického duchovního cvičení pro mariánské ctitele *Krátké naučení o poddanství a chlapství Marie*, kde na sebe slavíček přijímá „Jho Mariánské“, a nebývalé množství vkládaných modliteb a poté i jejich samostatný oddíl i s klasickými litaniami nazvaný *Přídavek*, do něhož Dlouhoveský přidal nepůvodní *Každého dne chvály hodné vzdej Marii, duše má od sv. Kazimíra*, jehož autorství je však dnes již úspěšně zpochybněno.¹¹⁴

10.3 Mariánská konkretizace

Ještě je třeba zmínit odlišný způsob zobrazování jednotlivých Madon v písních mimo okruh staroboleslavské Divotvůrkyně, jež je, jak je nám dobře známo, pro Dlouhoveského bezkonkurenčně nejpřednější. Autor i tady používal zavedenou šablonu syntézy konkretizace místa a předmětu s obecnými duchovně-traditionalistickými konvencemi. K nim však ještě připojil o dost důkladnější fyzickou popisnost než u staroboleslavského palladia. Mariánský poutník uctíval důstojnost ochránitelky, přímluvkyně a současně obdivoval k místu příslušející sakrální umělecký artefakt, jehož viditelná, popsatelná nádhera symbolizovala slávu astrální bytosti. Typizace zde sehrála větší roli, než bychom u mariánské duchovní písně očekávali. Ukázkovým příkladem jsou pochvalné verše k černé loretské Madoně a milostný akcent básně ke svatovítské Blahoslavené Panně, podle legendy namalované sv. Lukášem Evangelistou. Bohatý výčet oslovení Panny Marie postupuje od obvykle milostně zbarvených slov vírou rozpáleného lyrického subjektu ke konkrétnímu pojmenování s důrazem na zemskou příslušnost Panny Marie jako drahocenného šperku Prahy.

¹¹³ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Zdoroslaviček na poli požehnaném...* Praha, 1670, s. 162 – 163.

¹¹⁴ ŠKARKA, Antonín. *Půl tisíciletí českého písemnictví*. Praha: Odeon, 1986, s. 279.

Slaviček od Etinské k Loretánské.

2.

Jak vzácná Mouřenínka
Zlatem ozdobená
jest Nebeská Panenka
Lidem představená!
Stkví se nádhernými Klénoty
ale více Milostí
nedá zde zahynouti
dodává živnosti.¹¹⁵

Slaviček mezi Palmovým...

1.

Kdež jsi Milénko
Svatá Panenko
Boží Rodičko
naše Matičko
Klénote drahý
Ozdobo Prahy.

2.

Královské zboží
Skrz tě se množí
Koruno Česká
Perlo Nebeská
Poklad Císaře
Nebes jsi Dvěře.¹¹⁶

Píseň *Matka Boží Vyšehradská Dešťová* zase opěvuje známý obraz v pražském kostele. Konkretizace známého místa je ještě o něco více patrná. Dlouhoveský zastával krom funkce staroboleslavského a svatovítského kanovníka i post kanovníka vyšehradského. Zajímavostí je, že všechny zázračné a posvátné obrazy oněch kostelů, kde autor sloužil, byly do mariánských písní zařazeny.

Matka Boží Vyšehradská Dešťová.

5.

Na vyšším hradě bydlí
Zůstává Královna
Svatojasném Obydlí
Matka Přepodivná
Živé k sobě vábí,
Žádný zde nevypráví

7.

Ó dešťová matičko
Vyšehradu Kráso
ó Přesvatá rodičko
Pevnosti Štít, heslo
buď nám zde na Světě
v každý naší potřebě

¹¹⁵ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Zdoroslaviček na poli požehnaném...* Praha, 1670, s. 139.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 142.

Exemplární mariánskou konkretizaci objevíme v písni *Slaviček na Zbraslavi*, kde autor propojil příběh fiktivního navštívení slavíka s příběhem skutečného výjevu na obraze. Mluvčí v nadpise nejprve stručně popisuje malbu, aby byl čtenář dostatečně obeznámen se záměrem využití vizuální složky výtvarného uměleckého díla pro básníkovu fabulaci a mohl tak pochopit následující text. Ikonografický výklad deskového obrazu tzv. Madony zbraslavské představuje situaci, kdy korunovaná Panna Marie pravou rukou podpírá malého Ježíška, jenž v ruce svírá stehlíka¹¹⁸, tradiční symbol¹¹⁹ Kristova utrpení. Dlouhoveský se zaměřil právě na Ježíšovu ruku se stehlíkem. Slavík se však v písni ocitá v Kristově ruce a symbolicky vstupuje přímo do obrazu. Lyrický subjekt zde výjimečně chválí a prosí i samotného Krista a až v pozdějších strofách se uchýlí k Panně Marii. Promluva k samotnému Spasiteli je s přihlédnutím k neměnné mariánské tematice zaznamenání hodná, neboť zachycuje nezvykle odlišné milostné relace, než na jaké jsme byli doposud zvyklí.

Slaviček na Zbraslavi.

1.	3.
Chycen jsem dnes malý ptáček	Ach pozdě, pozdě jsem poznal
od Ježíška Slaviček	tebe ó krásu Světa
budu jeho Služebníček	mé Srdce všemu otvíral
všech Myslivce Dušiček!	Však není přítom veta!
Strastný toho on zajímá	Můj Ježíši, má Rozkoše
Tak rychle v té žádosti	drž mne mocí násilnou
za Slouhu svého přijímá	ať se netrhá má Duše
bude mít všeho dosti.	měj nad ní svou Stráž pilnou. ¹²⁰

Slavík je polapen Ježíšem, jeho pevný stisk symbolizuje božskou ochranu a také slíbenou věčnost a službu opatrovníka duší vyjádřenou výrazem “myslivec

¹¹⁷ Tamtéž, s. 161.

¹¹⁸ POCHE, Emanuel. *Praha středověká*. Praha: Panorama, 1983, s. 565.

¹¹⁹ ROYT, Jan. – ŠEDINOVÁ, Hana. *Slovník symbolů*. Praha: Mladá fronta, 1998, s. 134.

¹²⁰ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Zdoroslaviček na poli požehnaném...* Praha, 1670, s. 169.

dušiček“. Motiv myslivce je však oproti loveckým vášním Michnovy *Mariánské myslivosti* postaven na péči o duše. Ve třetí strofě nalezneme autorovu oblíbenou epizeuxis „pozdě, pozdě“ a exklamativní „ó“. Tyto figury dodávají písni na situační dramatickosti a značně emocionálním výrazu. Obé patří v textech k těm častějším prostředkům. V obecném měřítku povzdechy, zvolání a důrazné opakování slov, většinou příslovcí typu „vzhůru, vzhůru“ „sem, sem“ nebo „pozdě, pozdě“ a také slovesný imperativ jako „pojd', pojd'“ či „přestaň, přestaň“ jsou doprovodným výrazivem citového pohnutí lyrického subjektu napříč tvorbou Dlouhoveského. Vzrušení z božské blízkosti přece jen implikuje o poznání jinou vášeň než ze vztahu mariánského ctitele k Bohorodičce.

Podle Václava Černého existuje v barokní literatuře ještě milostný vztah duše toužící po splynutí, po sňatku s Kristem. Dlouhoveský zde neobvykle zaměnil doposud dominující ženský princip Matky za mužský princip Krista. Naléhavé oslovení „můj Ježíši, má rozkoše“ a také extatická touha „drž mne mocí násilnou“ sugerují láskyplný vztah přecházející až k tělesnosti. Přání „ať se netrhá má duše“ promítá strach z oddělení od Boha. Slavík je tady více než fyzická bytost metaforou duše toužící po objetí a splynutí s Bohem. Naše postřehy napovídají, že i zde, i když opravdu ve velmi omezené míře, nacházíme ohlasy mystické erotiky zmíněného vztahového typu. U monotematických mariánských písní sice překvapující a specifické, leč očividné.

11. Intertextualita

Samozřejmým zdrojem je pro duchovní poezii i prózu biblický text. Dlouhoveský jej buď doslovně citoval anebo parafrázoval. Pokud používal první metodu, tak nejčastěji v latinském jazyce a někdy i s uvedením příslušného verše a knihy, k němuž přidal následně český překlad. Daleko více však s textem Písma volně nakládal pro četná přirovnání a podobenství anebo na určitých pasážích a postavách z Bible přímo postavil téma některých písní. V *Ager benedictionis* i ve *Zdoroslavičkovi* takto vkládal příběhy evangelia. Píseň *Ager benedictionis* nazvaná *Přestala hrdlička vpíti* obsahuje scénu navštívení z Lukášova evangelia. „V životě svém ho nosila / kdyžs Alžbětu navštívila / Janas předchůdcem zvěděla (...).“¹²¹ Píseň počíná slovy Zdravas Královno Růžence. Tato modlitba je v liturgii pevně spoutaná s příběhem o navštívení, jenž je součástí tajemství růžence. Ve *Zdoroslavičkovi* v pasáži ze setkání Marie a Alžběty nechal svérázně promluvit nenarozeného Jana Křtitele, když ve své blízkosti poznal přítomnost Spasitele. „Ke mne se přiblížila / Královna Nebeská / k skokům, k tanci vzbudila / i střeva mateřská!(...) Hosta čiji zdaleka / velmi zde vzácného / Boha spolu Člověka / Ježíše milého!(...).“¹²²

V obou textech se setkáme i s momenty Mariina oplakávání Krista. Například dialog hrdličky se skřivánkem, o němž jsme psali výše, popisuje Mariin zármutek. Autor nezapomínal ani na texty církevních Otců. V *Zavírce Požehnaného pole* zmiňuje krátce příběh krále Xerxa sepsaného od sv. Jeronýma, jímž naráží na nestálost světa. „Hieronymus / velmi svatý Muž / o Králi Xerxi psal (...).“¹²³

V dedikaci druhého dílu vzpomněl na španělskou mystičku a reformátorku karmelitánského řádu Terezii od Ježíše. V téže knize *K poutníkům staroboleslavským* pronesl slova sv. Anselma a v už zmiňovaném duchovním cvičení odkazuje na sv. Karla Boromejského a mystika sv. Františka Saleského. Citovaná jména mystiků vypovídají mnohé o dobové exponovanosti asketiky a praktických duchovních

¹²¹ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Ager benedictionis*... Praha, 1670, s. 45.

¹²² DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Zdoroslaviček na poli požehnaném*... Praha, 1670, s. 172 – 173.

¹²³ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Ager benedictionis*... Praha, 1670, s. 66.

cvičení. Dlouhoveský hojně čerpal z knih a autorů mimo oblast křesťanské tradice. Zejména ve Zdoroslavičkovi v naučných oddílech o historii palladia, liturgických předmětů a relikvií potřeboval svá exaktní tvrzení dostatečně podpořit hlasy kronikářských autorit. O inspiraci z díla *Pobožná knížka o Blahoslavené Panně Marii* Kašpara Arzenia z Radbuzy jsme se již zmiňovali. Autor se o českou tvorbu ne přímo opíral, ale alespoň zmínil svědectví Kosmy (zde Cosmas Decanus Ecclesiae Pragensis) a také polského kronikáře Miechovia. Dlouhoveský jej označuje jako historika. Pravděpodobně se jednalo o dílo *Chronica Polonorum*¹²⁴, z níž Dlouhoveský přímo přepsal latinský úryvek a poté jej do češtiny přeložil. Práci s cizími prameny Dlouhoveský neomezil jen na oblast znalosti Bible, spisů církevních Otců a kronikářů. Znal i filozofa Seneku a také humanistického básníka Giovanniho Pontana: “(...) o kterém píše a rozprávějí Veršovci / žeby, in Hortis Hesperidum, blízko zahrad rájských (...).“¹²⁵ Zejména v textu *Ager benedictionis* je na první pohled zřejmé, že autor byl vzdělaným mužem s širokým rozhledem. Jeho všeobecný zájem byl širší, což nám dokládá i výskyt latinských odborných termínů pro svět flóry. Zaujetí přírodovědou dával na odív svými vědomostmi nabytými ze spisů italského renesančního přírodovědce Aldrovandiho, Dlouhoveským latinsky nazývaného Aldrovandus. Text díky těmto znalostem dostává intelektuálnější ráz bližší světové tvorbě, ne ale přímo alamodové, jakou známe ze světoběžného prostředí kavalírů.

¹²⁴ <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/docmetadata?id=1994&from=publication>

¹²⁵ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Ager benedictionis*... Praha, 1670, s. 2.

12. Symbol víry, symbol katolika

U Dlouhoveského jsme uvykli na jednodušší a snadno čitelné metafory. Připomeňme, že úctu k Panně Marii nejčastěji vyjadřoval pomocí široké škály epitet a různých hyperbolických superlativů. Skrytý význam, který by nevycházel z tradiční symboliky odvozené z Bible, jsme objevili stranou oddílů duchovní lyriky obou textů. V prozaické dedikaci *Ager benedictionis* Pannu Marii symbolizuje leknín. K výkladu této rostlinné alegorie Dlouhoveský přistupuje s erudovaností učenice znalého botaniky a obrací se na přírodovědce Aldrovanda, podle něhož ptactvo čerpá sílu a rychlost z polních leknínů. Autor v této pasáži stylizuje text částečně jako odborný výklad a s invencí přidává vlastní teorii. „Lekno, ne tak polní jako vodní, vidouc / NYMPHAEAM MARINAM dicam, an MARIANAM, s pěti proutky a kořinky tolika / kolik liter v Nejsvětějším Jménu MARIA / vyskakující / Skřivánek můj k němu pospíchá / a z něho posilu bráti žádá.“¹²⁶

Leknín mariánský je tedy pro skřivánka duchovní potravou a posiluje lásku k Panně Marii. Jak známo, v baroku je symbolika rostlinných motivů v poezii rozšířená a povětšinou samozřejmě determinována křesťanstvím. Červeň růží krve Kristovy nebo květ Marie mezi trním, bílá lilie nevinnosti a neposkvrněnosti patří mezi nejfrekventovanější. I Dlouhoveský předkládá hraběnce svou první knihu jako fialu, která zde neznačí utrpení Krista, nýbrž autorovu skromnost. Leknín i přes svou krásu však s křesťanstvím výjimečně přímo nesouvisí. Za nápaditostí lekna mariánského a důvtipnou hru s pěti literami Jejího jména hledejme autora samého. Dodejme, že k leknínu přirovnal kazatel Matěj Bartys také Jana Nepomuckého v kázání *Růže nad potoky vod vsazená* (viz edici *Nádoba zapálená* od M. Hashemi¹²⁷).

Leknínová symbolika je ale zatížena ještě jiným významem. Ten je bez druhého dílu těžko rozluštitelný. Odpověď hledáme a nacházíme v *Příznivosti a náklonnosti* Zdoroslavička. Autorovu předešlou zdařilou interpretaci mariánského

¹²⁶ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Ager benedictionis*... Praha, 1670, Dedikace.

¹²⁷ HASHEMI, Michaela (ed.) a kol. *Nádoba zapálená*. Soubor svatonepomucenských kázání a jiných spisů z první poloviny 18. století. Žďár nad Sázavou: Cisterciána Sarensis, 2000, s. 46n.

symbolu poněkud devalvovala nezbytná a u Dlouhoveského všudypřítomná loajálnost ke šlechtickému rodu Martiniců, potažmo Habsburků. Leknín zde sice ztratil význam samostatného duchovního symbolu, ale vzápětí nabyl jiného smyslu a figuroval v heraldickém výkladu Jana Ignáce počínajícího slovy: „Lekno které za Štít a Erb Slavný a Starožitný P. P. Bořitův přednáší“, glorifikace plynule pokračuje, „Způsob Srdce vypořádňuje, vprostřed něhož hvězda jasná se spatřuje / kterou Císařové a Monarchové Římští jako za znamení Stálosti Víry, jak Bohu, tak Nejjasnějšímu Domu Rakouskému prokázané (...).“¹²⁸ Ve stručnosti hvězda uprostřed leknínu značí Blahoslavenou Pannu staroboleslavskou trůnicí uprostřed české země. Vyprávění pak dále připomíná váženého šlechtice a katolíka Jaroslava Bořitu, ale o této pasáži jsme psali jinde ve spojitosti s katolicismem a císařským dvorem. Jak vidno, tyto skutečnosti se neustále prolínají a zasahují i do uměleckého výrazu barokního básníka. Nebude neuctivé, když konstatujeme, že pro Dlouhoveského existovala Trojjedinost Boha stejně tak jako Svatá Trojice nerozlučného vlastenectví, katolicismu a císaře. Není divu, že zde „Maria est stella“ září hlavně pro dům Martiniců a Habsburků.

¹²⁸ DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Zdoroslaviček na poli požehnaném...* Praha, 1670, Příznivost a náklonnost.

Závěr

Prostudované texty prvních dvou dílů *Ornythologia Mariana Ager benedictionis* neboli *Požehnané pole a Zdoroslaviček na poli požehnaném* byly Janem Ignácem Dlouhoveským budovány na jednotném základu mariánské úcty, jež svým výrazným liturgickým podtextem predestinovala výsledný obsah, ale i formu. Z hlediska žánrového zařazení, jak jsme mohli vidět, jsou obě díla syntézou několika tradičních útvarů typických jak pro oblast čistě literární tak i pro okruh náboženské katecheze a tradicionalismu.

V analýze knih jsme se zaměřili na oddíly duchovní poezie, především na její dominantní mariánskou motiviku. Tyto básně jsou zároveň i písněmi, což je v kontextu barokní tvorby přirozeným a logickým uchopením jejich podstaty nejednoznačné dichotomie mezi oběma termíny. Duchovní písně samy o sobě připomínají i svůj praktický ráz hlasitých přednesů, které byly neodmyslitelnou součástí poutních procesí na posvátná místa v českých zemích. Genius loci jednotlivých poutních zastavení okolo středobodu české země je netypičtější komponentou obou knih. U některých písňových oddílů v obou textech Dlouhoveský vyloženě záměrně koncipoval lyrizované písně jako modlitby zakončené exklamačním litanickým zvoláním. Ráz prosebných, děkvných a hlavně oslavných písní lze souhrnně označit jako hymnus bytostně spjatý s mariánským kultem. Církevně-věroučné vlivy na podobu písní jsou zcela dobře patrné. Do autorových textů nepokrytě proudí katolický tradicionalismus upevňovaný vlasteneckými snahami nalézt samozřejmost českého národa a identifikovat se s jistotami, které nabízí zemská víra. Nezapomínejme na jeden z hlavních, ne-li přímo hlavní rys těchto textů, díky němuž vyčnívá, nikoliv však umělecky, nad ostatní soudobou tvorbou podobného zaměření. Mluvíme o takzvané mariánské konkretizaci v díle, jež má kořeny právě v českém patriotismu a tradičních pobožnostech poutních zastavení. Na druhou stranu toto prvenství skomírá na svou tematiku, která našemu staroboleslavskému kanovníkovi příliš neumožňovala opustit vymezenou hranici mariánské poutní písně, a také na nutně přiznatelný fakt, že Dlouhoveský byl autorem, jenž měl až na výjimky své limity v básnickém talentu. Katolická tradice ale do jeho díla nepřinesla jen hymnologii orientovanou výhradně jako plytce veršovanou modlitbu.

Měli jsme možnost zaznamenat, že jak v *Ager benedictionis* tak i ve *Zdoroslavičkovi na poli požehnaném* má své místo moralizující eschatologický akcent a milostná lyrika s prvky mystické erotiky. Obě tendence byly jistě dobovou konvencí a podobnou motivikou, ale i užití lexika lze najít u jeho známějších současníků mladší i starší generace (Felix Kadlinský, Adam Michna z Otradovic, Bedřich Bridel), ale to na jejich podstatě, že byly vítaným a ozvlášťujícím prvkem v tvorbě Dlouhoveského, nic nemění. Po vzájemném porovnání obou děl jsme markantní rozdíly, co se týče tématu, nezaznamenali, proto jsme oba texty s přihlédnutím k básnickému stylu od sebe neoddělovali. Už jsme se zmínili o faktu žánrové hojnosti, synkretismu v oddílech, kde v písních nalezneme syntézu hymnu, ač sám o sobě už je vlastně písní, vlastenecké, duchovní a milostné lyriky a u *Ager benedictionis* i hagiografickou linii veršovaného vyprávění. Pokud jde o odlišnosti, tak ty jsou zřetelně rozpoznatelné hlavně v celkové vnější kompozici knih. Tato různost, jak už bylo řečeno, spočívá v důsledném rozdělení *Zdoroslavička* na samostatné oddíly písní, epické hagiografie, historie a místopisu, pobožného cvičení, modliteb atd. S touto tendencí se u *Ager benedictionis* nesečkáme. Kam je ale zařadit z hlediska určujícího žánru, se jeví stále nesnadné. Díky svým atributům snesou tato osobitá díla souhrnné označení jako naučná a věroučná sbírka mariánských písní. Dlouhoveského duchovní poezie z hlediska symboliky spoléhala především na univerzální inspiraci v *Písmu svatém* a kodifikovaných tradičních zobrazeních Panny Marie. V tématech a lexiku je čitelná poetika Kadlinského a Michny. Mezi nejužívanější básnické tropy patří epiteton, hyperbola, metafora, ale i alegorie a také řečnické zvolání s exklamací, a hojně se vyskytuje i epizeuxis. Právě výrazy zatížené třeba deminutivní enumerací, hyperbolou, obecně tropy a figury, jejichž funkcí je emočně prohloubit svým patosem odevzdanost lyrického subjektu Bohu skrze Pannu Marii.

V neposlední řadě bylo naším cílem přiblížit na pozadí analyzovaných textů osobnost spisovatele ani ne tak způsobem opakování známých informací jako snahou poukázat na specifické hodnotové vidění světa, jež v omezené míře vytanulo hlavně z textů mimo oddíly mariánských písní. Jan Ignác Dlouhoveský byl mužem, pro něhož byla příslušnost k římskokatolické církvi pod ochranou Svaté říše římské národa německého a k národu českému, k jeho kultuře, historii a jazyku hlavním inspiračním zdrojem pro jeho rozsáhlou tvorbu. Tato zjištění nelze však paušalizovat

jako jediné možné skutečnosti, neboť nezapomínejme, že Dlouhoveský byl autor, básník a jako takový se mohl stylizovat a vytvářet určitou uměleckou licenci. Ale byl také silně věřící duchovní hodnostář a víra je snad to jediné, co nelze skrýt nebo zamaskovat slovem.

Anotace

Autor: Bc. Radim Āulpík

Fakulta a katedra: Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, katedra bohemistiky

Název: Ager benedictionis a Zdoroslaviček na poli požehnaném Jana Ignáce Dlouhoveského

Vedoucí práce: Mgr. Jana Kolářová, Ph.D.

Počet znaků: 110 011

Počet stran: 65

Počet titulů použité literatury: 31

Klíčová slova: Jan Ignác Dlouhoveský, Ager benedictionis, Požehnané pole, Zdoroslaviček, Panna Marie, palladium, mariánská píseň, synkretismus, konkretizace

Tato práce se zabývá mariánskou tematikou barokního básníka a kanovníka Jana Ignáce Dlouhoveského. Vycházeli jsme primárně z textů Ager benedictionis a Zdoroslaviček na poli požehnaném. Na základě dostupných informací jsme charakterizovali osobnost Jana Ignáce Dlouhoveského a pokusili jsme se postihnout specifické rysy obou knih. V analýze děl jsme se zaměřili na motiviku, styl, lexikální prostředky a na způsob, jakým autor promítal mariánskou úctu do duchovních písní.

This master's thesis deals with the Marian theme in the literary work of the baroque poet and canon Jan Ignac Dlouhovesky. Our study focuses primarily on two of his literary texts, *Ager benedictionis* and *Zdoroslavicek na poli pozehnanem*. Based on available sources of information, we made an attempt to characterize Jan Ignac Dlouhovesky's personality. On the other hand, we also tried to analyze the specific aspects of both of the mentioned books. Our analysis of Dlouhovesky's work focuses on literary motives, writing style and lexical expressions. One of the main purposes of this thesis is also to describe the reflection of Marian devotion in Dlouhovesky's religious poems.

Keywords: Jan Ignac Dlouhovesky, *Ager benedictionis*, Blessed Field, *Zdoroslavicek*, the Virgin Mary, palladium, Marian poem, syncretism, concretization

Prameny a literatura

BALBÍN, Bohuslav. *Pamětní nápis*. Praha: Vyšehrad. 1988, 144 s.

BARTYS, Matěj. Růže nad potoky vod vsazená, bílá i červená... In *Nádoba zapálená. Soubor svatonepomucenských kázání a jiných spisů z první poloviny 18. století*. Ed. Michaela Hashemi a kol. Žďár nad Sázavou: Cisterciána Sarensis, 2000, 251 s.

BRIDEL, Bedřich. Co Bůh? Člověk?. In *Růže kterouž smrt zavřela*. Ed. Zdeňka Tichá. Praha: Odeon, 1970, s. 434 – 451.

BŮŽEK, Václav, KRÁL, Pavel (edd.). *Společnost zemí habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740)*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2006, 625 s.

BŮŽEK, Václav, KRÁL, Pavel (edd.). *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007, 486 s.

BŮŽEK, Václav a kol. *Společnost českých zemí v raném novověku*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2010, 1025 s.

ČERNÝ, Václav. *Až do předsíně nebes*. Praha, 1996, 457 s.

ČERNÝ, Václav. *Soustavný přehled obecných dějin naší vzdělanosti. Díl 3. Baroko a klasicismus*. Jinočany: H & H, 2005, 678 s.

DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Ager benedictionis...* Praha, 1670, 84 s.

DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Strom Života Vprostřed Ráje Českého Království*. Praha, 1690, Faksimile titulního listu.

- DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Věvec nezvadlý z listí bobkového...* Praha, 1675, 322 s.
- DLOUHOVESKÝ, Jan Ignác. *Zdoroslaviček na poli požehnaném...* Praha, 1670, 240 s.
- HOLAN ROVENSKÝ, Václav Karel. *Capella regia musicalis*. Praha, 1694, 438 s.
- HRON, Zdeněk. *Co Bůh není, mrzí mne. Česká barokní poezie*. Praha: BB art, 2005, 135 s.
- JUNGMANN, Josef. *Historie literatury české*. 2. Vydání. Praha: Nákladem Českého museum, 1849, 771 s.
- KADLINSKÝ, Felix. *Zdoroslaviček v kratochvilném hájičku...* Praha, 1736, 351 s.
- KADLINSKÝ, Felix. *Zdoroslaviček v kratochvilném hájičku postavený*. In *Růže kterouž smrt zavřela*. Ed. Zdeňka Tichá. Praha: Odeon, 1970, s. 523 – 581.
- KALISTA, Zdeněk. *Tvář baroka*. Praha: Garamond, 2005, 208 s.
- MALURA, Jan. *Hora Olivetská Matěje Tannera a kultura poutních míst v baroku*, In *Hora Olivetská*. Ed. Jan Malura – Pavel Kosek. Brno: Host, 2001, s. 5 – 11.
- MALURA, Jan. *K žánrové diferenciaci poezie v době baroka*. *Česká literatura*. 2008. roč. 56, č. 2, s. 155 – 181.
- MALURA, Jan. *Slaviček rájský Jana Josefa Božana a česká duchovní píseň vrcholného baroka*. In *Slaviček rájský*. Ed. Jan Malura – Pavel Kosek. Brno: Host, 1999, s. 5 – 43.
- MICHNA z OTRADOVIC, Adam. *Česká mariánská muzika*. In *Růže kterouž smrt zavřela*. Ed. Zdeňka Tichá. Praha: Odeon, 1970, s. 105 – 114.

MICHNA z OTRADOVIC, Adam. *Básnické dílo. Texty písní 1647-1661*. Ed. Mirek Čejka. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999, 718 s.

POCHE, Emanuel. *Praha středověká*. Praha: Panorama, 1983, 780 s.

ROYT, Jan. Bohuslav Balbín a barokní pouť. In *Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách*. Ed. Zuzana Pokorná – Martin Svatoš. Praha: Památník národního písemnictví, 1992, s. 122 – 126.

ROYT, Jan. *Slovník biblické ikonografie*. Praha: Karolinum, 2007, 342 s.

ROYT, Jan. – ŠEDINOVÁ, Hana. *Slovník symbolů*. Praha: Mladá fronta, 1998, 208 s.

ŠKARKA, Antonín. *Půl tisíciletí českého písemnictví*. Praha: Odeon, 1986, 502 s.

TANNER, Ioannes. *Heiliger Weeg von Prag nachter Alt-Buntzel*. Prag, Georg Czernoch, 1680, 45 s.

VAŠICA, Josef. *České literární baroko*. 2. vydání. Brno: Atlantis, 1995, 349 s.

VILLARI, Rosario (ed.). *Barokní člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 2004, 326 s.

Internetové zdroje

<http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/docmetadata?id=1994&from=publication>

<http://genealogy.euweb.cz/bohemia/martinic2.html>